

Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1923-1938)

Türkiye-Iranian Relations During The Atatürk Period (1923-1938)

Rüya BAĞIR*

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Rüya BAĞIR

Orcid : 0000-0002-2937-2153
e-posta : ronay-ruya@hotmail.com

* Dr.

Başvuru tarihi/Submitted date:
4 Haziran 2025
Revizyon talebi/Revision requested:
10 Haziran 2025
Son revizyon/Last revision received:
10 Temmuz 2025
Kabul edildiği tarihi/Accepted date:
10 Temmuz 2025

Atıf/Citation:
Bağır, Rüya. "Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1923-1938)." *Journal of History and Strategy* 2 (Eylül 2025): 21-53.

Öz

Türkiye ve İran ilişkileri; Osmanlıdan Erken Cumhuriyet dönemine kurulan bütün resmi ilişkilere, karşılıklı ziyaretler ve elçi atamalarına, doğu ülkelerinin bir araya gelerek ortak bir cephe oluşturma isteklerine rağmen uzak ve mesafeli olmuştur. Bunda sınır sorunları başta olmak üzere Şii ve Sünni çatışması, İttihat ve Terakki'nin Turancılık siyaseti, sınırlardaki aşiretlerin faaliyetleri gibi çok sayıda sorun etkili olmuştur. Ancak Türkiye'nin dış politikasında bağımsızlık ve barışa dayalı bir politika takip eden Mustafa Kemal Atatürk döneminde, sorunlar çözülüp İran ile ilişkiler normalleşmeye başladı. Aslında Mustafa Kemal Atatürk, hem komşuları ile ilişkileri geliştirip onlarla ortak hareket etmek istemiş hem de sınırlarının güvenliğini sağlayarak Türkiye'yi olası tehditlerden korumaya çalışmıştı.

Mustafa Kemal Atatürk dönemi, bu bağlamda Türkiye-İran arasında karşılıklı iletişim ve görüşmelerin artmasında, ilişkilerin düzelip gelişmesinde, sorunların çözümünde, bir dizi dostluk antlaşmasının yapılmasında önemli bir dönemeç oluşturmuştur. Bu makalede, iki ülke arasındaki ilişkilerin 22 Nisan 1926 tarihli Türkiye- İran Dostluk ve Güvenlik Antlaşması'na kadar neden uzak ve mesafeli olduğu, ilişkilerin nasıl düzelmeye başladığı irdelenmeye çalışılmış, başta sınır sorunları olmak üzere iki ülke arasındaki sorunlara ve bu sorunların çözülmesi ile iki ülke arasında imzalanan antlaşmalara yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İran, Türkiye, Sınır Sorunu, Aşiretler, Dostluk Antlaşmaları.

Abstract

Türkiye-İran relations, including all official contacts such as reciprocal state visits and assignment of envoy, were distant and cold from the late Ottoman era to early Republican, despite willingness of Eastern nations to form a common entente. Numerous problems, predominantly border disputes as well as Shia – Sunna sectarian divide, Pan-Turanist policies of Committee of Union and Progress and cross-border tribal activities had an effect on this outcome. However, during the administration of Mustafa Kemal Atatürk, who pursued a foreign policy based on the tenets of independence and peace, problems began to be solved and Türkiye – Iran relations set on the course of normalization. In fact Mustafa Kemal Atatürk was willing to develop relations with neighboring countries and build partnerships with them while establishing border security to protect his country from possible threats.

In this context, the epoch of Mustafa Kemal Atatürk was an important turning point in Türkiye – Iran relations, manifesting itself in the increase of reciprocal official contact, the bettering of overall relations, solution of various problems and a series of treaties of friendship. This paper aims to demonstrate the reasons behind the reasons as to why the relations between the aforementioned countries had been distant and cold until the signing of the 22 April 1926 Türkiye – Iran Friendship and Security Treaty, and how they began to improve in light of the standing points of conflict between the two countries, the predominant of which being border disputes, and how the stated problems were addressed and treaties between the two countries.

Keywords: *Iran, Türkiye, Border Dispute, Tribes, Friendship Treaties.*

Giriş

İran, Ortadoğu coğrafyasında, güneyinde Basra ve Umman Körfezi, kuzeyinde Hazar Denizi ile çevrili önemli bir merkezi konumda bulunmaktadır.¹ İlkçağda İran'da Medler, Persler ve Sasaniler gibi çok sayıda medeniyet varlık gösterdi.² Tarih boyunca stratejik ve coğrafi konumundan dolayı çok sayıda istilaya uğrayan İran'ı, Büyük İskender, Araplar, Türkler, Moğollar hâkimiyet altına aldı.³

İran, Türklerin İslamiyet'i kabul ettiği süreçte, Türk Devletleri ve sülaleleri tarafından yönetildi. Ancak bu dönemde Türkiye ve İran arasında mezhep farklılığından kaynaklanan Şii ve Sünni çatışması büyük bir soruna dönüştü.⁴ Şii bir devlet olarak İran'da kurulan Safevi Devleti, siyasi, dini ve ekonomik amaçlarına ulaşmak adına Osmanlı ile bölge toprakları üzerinde hâkimiyet kurmaya yönelik savaşlar gerçekleştirdi.⁵

1 Yılmaz Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2012), 17.

2 Barış Cin, "Türkiye-İran İlişkileri (1923-1938)," (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2006), 10.

3 Mehmet Kaya, "Türk-İran İlişkileri (1923-1938)," (Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004), 10.

4 Celal Metin, "Atatürk Döneminde Türkiye-İran İlişkileri," *Atatürk Ansiklopedisi*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, 29. 06. 2021), 1.

5 Gökhan Çetinsaya, "Millî Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran İlişkileri 1919-1925," *Atatürk Araştırma Merkezi* 16, 48, (2000), 769.

Osmanlı'nın doğu komşusu İran ile ilişkilerinde sınır anlaşmazlığı iki devlet arasında önemli bir sorun olmakla birlikte, 2. Kasrı Şirin Antlaşması'ndan 19.yüzyılın başlarına kadar genelde ilişkiler barışa dayalı devam etmişti.⁶ İki devlet arasında siyasi, kültürel, coğrafi, dini, gibi geçmişten gelen anlaşmazlıklar ve rekabet ortamı bulunmakla beraber 19. yüzyıldan itibaren iki devlet arasındaki güvensizlik ortamında emperyalist amaçlarda hareket eden bölge dışı aktörler rol oynamıştı.⁷ Rakip milliyetçi akımların etkisi ile bölge dışı aktörlerin müdahale etme olanağı kazandıkları bu süreç Osmanlı-İran ilişkilerine yeni bir boyut kazandırdı.⁸

Bu süreçte Rusya, sıcak denizlere inme politikası gereği İran üzerinde hâkimiyet kurmak istemişti. Ancak Kaçar soyundan gelen hükümdar Feth Ali Şah, İran'ı kuzeyden tehdit etmeye başlayan Rusları Kafkaslar ve Gürcistan'dan atma politikası doğrultusunda hareket etmekte ve bu amacına ulaşmak için de Avrupalı devletlerden yardım almaya çalışmaktaydı.⁹

İran, öncelikle 1806'da bölge dışı aktörlerden Fransa'nın desteği ile Rusya'nın baskısından kurtulmaya çalıştı.¹⁰ Ancak Fransa'nın, verdiği desteğe rağmen ikili davranıp 1807'de Rusya ile Tilsit Antlaşması'nı imzalaması İran'ın İngiltere'ye yanaşmasına neden olmuştu.¹¹ Bu durumu çıkarları için olumlu değerlendiren İngiltere, Rusya'ya karşı İran'ın toprak bütünlüğüne dair güvence vermiş, bunun üzerine İran da daha önce Fransa ile yaptığı anlaşmayı bozarak topraklarını Fransa'ya kapatmıştı.¹²

Bundan sonra bölge üzerinde uzun vadeli planları olan İngiltere ve Rusya'nın hâkimiyet mücadelesi alanına dönüşen İran, Rusya ile 1813'te Gülistan, 1828'de Türkmençay Antlaşmalarını, İngiltere ile ise 1857'de Paris Antlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı. Yapılan antlaşmalar bu iki devlete İran üzerinde siyasi, ekonomik, sosyal, hukuki hatta kültürel anlamda egemenlik kurma gücü sağlamış oldu. Ayrıca bu antlaşmalar sonucunda her iki devlet İran'ın kuzey ve güney komşusu haline gelmiş bu iki devlete İran sınırlarını belirleyen, İran politikasında kilit bir rol veren, devlet yöneticilerinin seçilip görevden alınışına, çıkarları doğrultusunda yönetim biçiminin işleyişine kadar ülke içine nüfuz etme gücü vermişti.¹³

İngiltere ve Rusya'nın bölgede bu kadar nüfuz kazanmasında İran'ın güçsüzlüğü ve o dönemde yaşadığı iç karışıklıklar etkili olmuştu.¹⁴ İran bu durumda iken Osmanlı toprakları da Rusya, İngiltere, Avusturya ve Fransa'nın sömürgeci politikalarına ve askeri rekabet alanına dönüşmüştü. İran ve Osmanlıya yönelik yapılan dış saldırılar ve

6 Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2001)*, (İstanbul: Der Yayınları, 2006), 155.

7 Seçil Özdemir, "Türkiye- İran Sınır Meseleleri: 1913-1939," *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı* 18, 28 (2020), 163-188.

8 Hamit Bozarslan, *Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonundan El-Kaide'ye*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 20.

9 Uçarol, *Siyasi Tarih*, 155.

10 Cin, "Türkiye-İran," 20.

11 Karadeniz, *İran Tarihi*, 266.

12 Cin, "Türkiye-İran", 20.

13 Ervand Abrahamian, *Modern İran Tarihi*, çev. Dilek Şendil, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2017), 50-51.

14 Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997), 443.

içerde hüküm süren baskıcı yönetim, muhalif aydın kesimleri harekete geçirmiştir.¹⁵ Temelleri 19.yüzyıla uzanan, Batılılaşmak ve modernleşmek isteyen liberal grupların saltanat yöneticileri ile mücadeleleri sonucunda 1906'da İran'da, 1908'de Osmanlı'da Meşrutiyet yönetimi kurulmuştur.¹⁶

Bu süreçte Ortadoğu üzerinde amaç ve hesapları olan büyük devletlerin izledikleri siyasi tutum ve davranışlarının şekillenmesinde şüphesiz 1870'den sonra güçlü bir devlete dönüşen Almanya'nın diğer güçlü Avrupa devletlerinin, özellikle de İngiltere'nin çıkarlarını tehdit etmeye başlaması önemli bir etken olmuştur. Almanya, Ortadoğu halklarını İngiltere'nin yayılmacı siyasetine karşı birleştirebilir ve İngiltere'nin önemli sömürge dayanağı olan Hindistan ile irtibatını kesebilirdi.¹⁷

Bu durum İngiltere'nin önce Fransa ile daha sonra Rusya ile İttifak kurmasını kolaylaştırdı. İngiltere, İran konusunda Rusya ile yaşadığı nüfuz mücadelesini bir kenara bırakıp 31 Ağustos 1907'de Rusya ile İran'ı paylaşmayı öngören bir antlaşma imzaladı.¹⁸ Antlaşmaya göre, iki ülke de İran'ın bağımsızlığını ve egemenliğini tanımış, İran topraklarını Kuzeyi Rusya'ya, Güneyi ise İngiltere'ye vermek ve ortası tarafsız kalacak şekilde 3'e ayırmıştı.¹⁹ İngiltere ve Rusya antlaşmaya dayanarak 1911 yılının başında İran'ı işgal etmiş ve İran Birinci Dünya Savaşı öncesi uluslararası çekişmelerin, rekabetin ve savaşın önemli bir alanı haline dönüşmüştü.²⁰

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı'nın 1905'ten itibaren İran'da ele geçirdiği topraklardan çekileceği düşünülmüştü.²¹ İran'ın kuzey bölgelerini de içine alan Azerbaycan'a yönelik gerçekleşen işgalde, İttihatçıların Turancı politikası gereği Orta Asya ile Cihatçı politikası gereği ile de Hint ve Afgan Müslümanları ile birleşip bölgede güçlenme isteği etkili olmuştur.²² Siyasal ve dinsel amaçlar güden Osmanlı, İngiltere ve Rusya'nın baskısına maruz kalınca, İran ile 21 Aralık 1911'de Tahran Protokolü, 17 Kasım 1913'te İstanbul Protokolü'nü imzaladı. Ancak alınan kararlar dönemin karışık ortamında uygulanamamış ve taraflar arasında sınır sorunları devam etmiştir.²³

Birinci Dünya Savaşı esnasında iç çatışmalar içinde bulunan İran, İngiltere, Rusya, Almanya ve Osmanlı'nın savaş alanı ve işgali altındaydı.²⁴ İran hükümeti tarafsız olduğunu açıklamasına rağmen²⁵ İran yeraltı ve yerüstü zenginlikleri, Hindistan yolundaki stratejik önemi gibi nedenlerden ötürü Osmanlı, Almanya, Rusya ve İngiltere arasında bir çatışma

15 Karadeniz, *İran Tarihi*, 428.

16 Metin, "Atatürk Döneminde," 1.

17 Peter Hopkirk, *İstanbul'un Doğusunda Bitmeyen Oyun*, çev. Mehmet Harmancı, (İstanbul: Bilgin Yayınları, 1995), 5.

18 Karadeniz, *İran Tarihi*, 451-453.

19 Hopkirk, *İstanbul'un Doğusunda*, 24.

20 Behrooz Moazami, *İran'da Devlet, Din ve Devrim 1796'dan Bugüne*, çev. Bahar Bilgen, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 67.

21 Cin, "Türkiye-İran," 24-25.

22 Metin, "Atatürk Döneminde," 1.

23 Özdemir, "Türkiye- İran," 168.

24 Bernard Lewis, *Ortadoğu*, çev. Selen Y. Kölay, 3. bs. (Ankara: Phoenix Yayınları, 2003), 400.

25 Bernard Lewis, *Modern Ortadoğu Nasıl Kuruldu?*, çev. Doğan Terzi, (İstanbul: Kronik Yayınları, 2022), 165.

alanına dönüştü.²⁶ Çatışmalar devam ederken Rusya'da 1917'de gerçekleşen Bolşevik Devrimi ve sonrasında Rusya'nın bağımsızlığını tanınması, İran'ı siyasi, ekonomik ve toplumsal yönden etkiledi.²⁷ Savaş esnasında mali açıdan büyük bir sıkıntı yaşayan İran'da, mevcut siyasi ve sosyal bölünmeler daha çok artmış, yabancı orduların çekilmesi ile oluşan iktidar boşluğunu farklı gruplar doldurmak için harekete geçmişlerdi.²⁸

1. Milli Mücadele Döneminde Türkiye-İran İlişkileri

İran'dan Rusya'nın çekilmesi üzerine bölgede tek başına hâkimiyet kurmak isteyen İngiltere İran ile 9 Ağustos 1919 tarihli antlaşmayı imzaladı. Buna göre, İngiltere, bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumayı yükümlenmekle birlikte İran'a asker ve cephane gönderecek, ekonomik destekte bulunacak buna karşılık İran'ın gümrük gelirlerini alacaktı.²⁹ Ancak İngiltere'nin İran'da kontrolü ele geçirme çabası olan bu antlaşma ülkedeki demokratlardan ulemaya kadar herkes tarafından ret edildi.³⁰ Bunun sonucunda antlaşma İran Meclisi tarafından onaylanmamış, tıpkı Osmanlı'ya imzalatılan Sevr Antlaşması gibi geçerlilik kazanamamıştı.³¹

İran'da komünizm yayılcılığından çekinen İngiltere, nüfuzunu artırmak adına bir politika değişikliğine yöneldi. İngiltere, İran'da askeri anlamda bulunmak yerine kendisine bağlı merkezi bir hükümetin desteğini sağlamanın bölgedeki çıkarlarını kolaylaştıracağına kanaat getirdi.

Bu amaçla harekete geçen İngiliz Komutanı Ironside'nin hedefinde öncelikli olarak 1879'da Ruslar tarafından İran Şah'ını korumak amacıyla kurulan İran Kazak Tugayı bulunmaktaydı.³² Ironside, 6.000 kişilik Kazak Tugayı'nın kontrolünü ele geçirdi ve Rus subaylarını görevlerinden uzaklaştırdı. Rus Tugayı'nın yerine Kazak Tugayı'nda tecrübe kazanmış Albay Ahmet Rıza Han'ın Harbiye Nazırlığı'na getirilmesinde etkili oldu.³³

Birinci Dünya Savaşı sona erdikten sonra İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti ile önce Mondros ardından da Sevr gibi ağır antlaşmalar imzalayarak özellikle Ortadoğu üzerinde sömürgeler kurmak istediler. İtilaf Devletlerin emperyalist amaçlar güden bu politikası, Milli Mücadele döneminde, milliyetçi ve bağımsızlık taraftarı Ankara hükümeti ile İran'daki milliyetçi hükümetlerin uzlaşmasına İstanbul'daki İngiliz yanlısı hükümetlerin de İran'daki muhafazakâr ve teslimiyetçi hükümetlerle yakınlaşmasına neden oldu.³⁴

26 Anne-Laure Dupont ve Catherine Mayeur-Jaouen ve Chantal Verdeil, *Ortadoğu Tarihi, 19. Yüzyıldan Günümüze*, çev. Ayşe Meral, yay. haz. Taşkın Takış, Ufuk Çoşkun, (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2016), 205.

27 Karadeniz, *İran Tarihi*, 494-495.

28 Çetinsaya, "Milli Mücadele'den," 769.

29 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü, Erzurum Kongresi'nden TBMM'YE*, cilt 2, (Ankara: TTKY, 1994), 36-37.

30 Michael Axworthy, *İran Aklın İmparatorluğu, Zerdüş'ten Günümüze İran Tarihi*, çev. Özlem Gitzmez, (İstanbul: Say Yayınları, 2016), 269.

31 Uçarol, *Siyasi Tarih*, 550; Philip Mansel, *Sultanların İltişamı*, çev. Nigar Alemdar, (İstanbul: Everest Yayınları, 2010), 229; Lewis, *Ortadoğu*, 401.

32 Cin, "Türkiye-İran", 31.

33 Mansel, *Sultanların İltişamı*, 231; Axworthy, *İran Aklın*, 271.

34 Çetinsaya, "Milli Mücadele'den," 770.

Bu süreçte İran'daki muhafazakâr kesim, İstanbul'daki İngiliz yanlısı Padişah ve hükümeti tanımaya ve ilişkilerini geliştirmeye çalıştı. Bu bağlamda İran Şah'ı Ahmet Han, 19 Ağustos 1919'da, Damat Ferit Paşa ile³⁵ 21 Ağustos'ta Padişah Vahdettin ile de görüştü.³⁶ 28 Ağustos 1921'de İran Veliahdı Mehmet Hasan Mirza, veliaht Abdülmecid'i ziyaret etti.³⁷ İran'ın muhafazakâr kanadının yakınlık kurmaya yönelik bu girişimleri Osmanlıda İngiliz taraftarı devlet adamları ve gazeteciler tarafından karşılıksız bırakılmamış İran'ın İngiltere ile yaptığı antlaşma desteklenmiş, Peyam'da, Ali Kemal³⁸ ve Hüseyin Daniş tarafından, İran-İngiltere ilişkilerine dair son derece övgü dolu yazılar kaleme alınmıştır.³⁹

1.1. Ankara Hükümeti ile Kurulan İlk Diplomatik İlişkiler

Milli Mücadele sırasında Ankara hükümeti, Doğu ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmek ve karşılıklı antlaşmalar yolu ile sınırlarını korumak siyasetini izlemişti. Gazi Mustafa Kemal, 1 Ocak 1921'de Sovyet Misyonu Sekreteri ile yaptığı görüşmede, Türk-İran ilişkilerine dair şunları söyledi: *“İran'la devamlı dostluk münasebetleri içindeyiz... Osmanlı hükümetinin, önceki elçilik personeli Tahran'da kaldı. Elçinin kendisi, gerçekten kaçtı, fakat onun sekreteri ve bütün kadrolar Ankara hükümetine bağlılıklarını açıkladılar. Onlar aracılığıyla, İngilizlerin bütün baskılarına rağmen, bize, kendilerinin bizim doğal müttefikimiz olduklarını ve İngiliz zulmünden kurtulmaya can atıklarını bildiren Tahran hükümetiyle şu an düzenli dostluk münasebeti içerisindeyiz.”*⁴⁰

Birinci Dünya Savaşı'nda büyük bir zarara uğrayan, Türkiye ve Sovyetler için tek çıkar yol sömürgeci güçlere karşı birlikte mücadele etmek ve aralarında güçlü dostluk ilişkileri kurmak olmuştur.⁴¹ Sömürgeci güçlere karşı doğuda ortak bir cephe oluşturma siyaseti Türkiye ve Sovyet Rusya'yı yakınlaştırmıştı. Sovyet Rusya, İngiltere'nin sömürgeci siyasetine karşı Türkiye, Afganistan ve İran ile antlaşmalar yaparak ortak mücadeleyi tek çatı altında birleştirmek adına girişimlerde bulunmuştur.⁴² Bu girişimlerin sonucu olarak Moskova'da 16 Mart 1921'de Türk Sovyet Antlaşması imzalandı.⁴³ Türkiye'nin Afganistan'ın bağımsızlığını tanıdığı, Afganistan'ın da Türkiye'yi İslam dünyasının lideri olarak kabul ettiği bu antlaşmada, doğu uluslarının bağımsız yaşamaya hakları olduğuna dikkat çekilmekte, emperyalizme karşı ittifak kurulması öngörülmekteydi.⁴⁴ Tarihte ilk kez doğu milletlerinin uyanışı, bağımsızlığı ve

35 Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Erzurum, 56

36 Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Erzurum, 63.

37 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü, Sakarya Savaşı'ndan Lozan'ın Açılışına, cilt 4*, (Ankara: TTKY, 1996), 14.

38 *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Erzurum, 64.

39 Sarıhan, 73.

40 Atatürk'ün Bütün Eserleri, (1920-1921), cilt 10, (İstanbul: Kaynak, 2003), 237.

41 Mehmet Gönübol ve Cem Sar, “1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası,” *Olaylarla Türk Dış Politikası*, cilt 1-2, (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler, 1937), 18.

42 Baskın Oran, ed., *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*, cilt 1, (İstanbul: İletişim, 2001), 204-208; Gönübol, Sar, “1919-1938,” 28.

43 Bilal N. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, (Ankara: TTKY, 2019), 56; Gönübol, Sar, 24.

44 Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, 58-59.

de özgürlüğünden bahseden bu antlaşma Gazi Mustafa Kemal'in sergilediği diplomatik çabanın sonucuydu.⁴⁵

İngiltere; Sovyet Rusya ve Türkiye'nin bu politikalarını dikkatle takip etmekte, çıkarlarına uygun düşmeyen her hamleye gecikmeden karşılık vermektedir. İngiltere'ye göre, Bolşevik ürünü olan Afganistan Dostluk Antlaşması, Sovyet Rusya'nın Türkiye, Afganistan, İran ve Azerbaycan'ı içine alan bir "Panislam Federasyonu" kurmak amacıyla olduğunu kanıtlamaktaydı. Bu açıdan çıkarlarına ters düşen bu antlaşmaya İngiltere derhal tepki gösterdi.⁴⁶

Öte taraftan Sovyet Rusya ve Afganistan ile ilişkilerini güçlendiren Ankara hükümeti, İran ile de ilişkilerin düzelmesini istemekteydi. Ancak Osmanlı'dan gelen ve güncelliğini devam ettiren sınır sorunları nedeniyle taraflar arası ilişkiler soğuk ve mesafeli olarak devam etmekteydi. İlk olumlu gelişme 1921 yılının mayıs ayında İran tarafından Ankara'ya gönderilen "gayri resmi" temsilcisi Han-ı Şevket sayesinde gerçekleşti. O süreçte bir Kürt Aşiret Reisi olan Simko (İsmail Ağa), İran sınırlarında büyük bir isyana kalkışmış ve bundan dolayı İran siyasi, askeri, ekonomik ve toplumsal bağlamda büyük bir sıkıntıya girmişti. Han-ı Şevket'in ziyaretinin altında yatan amaç Türkiye'nin Simko ile kurduğu yakın ilişkileri ortadan kaldırmak ve Simko'ya verdiği yardımlardan vazgeçmesi için Türkiye'yi ikna etmektir.⁴⁷

Türkiye Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşenk), 21 Haziran 1921'de İran ile kurulan diyalogda gözle görülür bir şekilde adımlar atıldığını belirtti. Bu tespitten bir yıl sonra ilk "olağanüstü büyükelçi" sıfatıyla İran'da Eğitim Bakanı Mümtaz-üd Devlet önderliğinde bir kurul Ankara'ya geldi.⁴⁸ İran'dan elçilerin gelmesi somut bir gelişme olarak kabul edilmekle birlikte aslında bu ziyaretlerin temelinde iki ülke arasında var olan sınır sorunlarını gidermek yatmaktaydı. Bu çerçevede, Ankara'ya gelen kurulun temel amacı, Türkiye'nin Batı Azerbaycan'da Kürt ve Ermenilerin yoğun yaşadığı yerlerde siyasi amaçlarından vazgeçmesini, Simko'ya verdiği maddi ve askeri desteği geri çekmesini sağlamaktı. Kurulun diğer bir amacı ise Tebriz-Trabzon güzergâhının emniyetini sağlamak ve Türkiye'nin İranlı tüccarlara uyguladığı vergi tarifelerinde yeni birtakım düzenlemeler yapılmasını sağlamaktı.⁴⁹

Türkiye'nin bağımsızlığına önem veren Gazi Mustafa Kemal, 1 Mart 1922'de meclisin açılışı nedeniyle gerçekleştirdiği konuşmasında Sovyet Rusya ile dostluk ilişkilerini geliştirmeyi dış politikalarının esası olarak saydıklarını, Ukrayna, Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan, İran, Buhara, Afganistan hükümetleri ile de dost olduklarını ve ilişkilerin geliştirilmekte olduğunu ifade etti. Dış politikalarında başka bir devletin hakkına saldırmadıklarını, her milletin kendi geleceğine kendisinin karar verme

45 Şimşir, 55.

46 Şimşir, 57.

47 L. Hilal Akgül, "Rıza Han'ın (Rıza Şah Pehlevi) Türkiye Ziyareti," *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* 7, (2012), 4.

48 Oran, *Türk Dış*, 204-205; Hüner Tuncer, *Atatürkçü Dış Politika*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2008), 120.

49 Çetinsaya, "Milli Mücadele'den," 777; Akgül, "Rıza Han'ın", 4.

ayrıcalığına sahip olduğunu söyledi.⁵⁰ Gazi Mustafa Kemal, İran ile ilişkileri hakkında ise güzel komşuluk ilişkilerini desteklemenin seçkin emelleri olduğunu, İran tarafından Ankara'ya bir büyükelçinin gönderildiğine dair haber alındığını ve bu büyükelçinin gelişinde ikili ilişkileri geliştirmeye yönelik bütün önlemlerin kendileri tarafından alınacağını kuşkusuz olduğunu ifade etti.⁵¹

Türkiye-İran iletişimde karşılıklı tebrikler ve mesajlardan ilişkilerin daha olumlu bir yöne gittiği anlaşılmaktadır. İran'ın Ankara elçilik heyeti başkanlığına atanan Mümtaz-üd Devlet, 14 Mart 1922'de Gazi Mustafa Kemal'in yeniden meclis başkanlığına seçilişini kutlamış, yakında Türkiye'ye geleceğini bildirmiştir.⁵² Bu gelişmelerin yarattığı olumlu havaya dayanarak Muhittin Paşa (Akyüz) önderliğinde bir kurul İran'a gönderildi. İran da bu gelişme üzerine 22 Haziran 1922'de Ankara hükümetini resmen kabul ettiğini ve Mofakhan Eshag'ı da İran'ın resmi Ankara büyükelçisi olarak görevlendirdiğini bildirdi.⁵³

Mümtaz-üd Devlet başkanlığındaki İran Elçilik Kurulu, 23 Haziran 1922'de Ankara'ya geldi. İran Heyeti, Yusuf Kemal Bey ve Ankara'daki bütün yabancı elçiler tarafından büyük bir merasimle karşılandı.⁵⁴ 27 Haziran 1922'de Mümtaz-üd Devlet onuruna Afgan Elçiliğinde verilen ziyafete Yusuf Kemal Bey, Aralof, Abilof, Ali Fuat Paşa, Kırım Delegesi Sabri Ayazof hazır bulundu. Afgan Elçisi Ahmet Han, Türkçe olarak yaptığı konuşmada Doğu ülkelerinin bilinçlendiğini söyledi. Mümtaz-üd Devlet, Türk ordusuna başarılar dilerken Yusuf Kemal Bey, Batı'nın saldırılarının Doğu milletlerini birbirine yaklaştırdığı hususu üzerinde durdu.⁵⁵ Gazi Mustafa Kemal, İran elçisi Mümtaz-üd Devlet'in 30 Haziran 1922'de kendisine sunduğu güven mektubuna takdim töreninde yaptığı konuşmada, kendisinin ülkeye geldiği günden itibaren Türk halkı tarafından temsil ettiği İran halkına karşı gösterilen kardeşlik ve dostluk hukukunun devamlı olacağını belirtti. Gazi Mustafa Kemal, ayrıca iki Müslüman ülkenin birlikte hareket etmesine ve ilişkilerin artırılmasına yönelik kendisinin üstlendiği büyükelçilik görevini yapmasında meclis ve hükümet tarafından kendisine her türlü yardım ve desteğin sunulacağını, kolaylığın gösterileceğini ve buna kesin inanması gerektiğini ifade etti.⁵⁶

İran elçisi Mümtaz-üd Devlet'in Ankara'da göreve başlaması nedeniyle Sovyet Elçisi Aralov, 7 Temmuz 1922'de kalabalık bir ziyafet verdi.⁵⁷ Bu ziyafette Gazi Mustafa Kemal yaptığı konuşmada, o güne kadar Türkiye ve İran halklarının hakiki ve candan ilişkiler kuramadıklarını, bunda geçmiş dönemin devlet adamlarının etkili

50 Yüksel Özgen, ed., *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1922-1924)*, cilt II, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Türk İnkılap Tarihi), 29-32; Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Sakarya, 299; *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, (5 Ekim 1921-5 Mayıs 1922), cilt 12, (İstanbul: Kaynak, 2004), 285.

51 Özgen, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1922-1924)*, 31. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, (5 Ekim 1921-5 Mayıs 1922), 286.

52 Bilal N. Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar (1920-1923)*, cilt I, (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1981), 181; Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Sakarya, 322.

53 Oran, *Türk Dış*, 205.

54 Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Sakarya, 491.

55 Sarıhan, 497.

56 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1922-1924)*, 57.

57 Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Sakarya, 513.

olduğunu söyledi. Gazi Mustafa Kemal, konuşmasının devamında şu sözleri ifade etti: *“Fakat bugün İranlı kardeşlerimiz emin olabilirler ki Türkiye’nin başında bulunanlar aynı adamlar değildir. Mümtazüddeve Hazretlerinin temsil ettiği İran millet ve devleti, hakiki temas noktasını bulmuştur. Bunun tecellisi pek feyizli olacaktır. Bu feyizden yalnız Türkiye ve İran değil, bütün şark milletleri müstefiz olacaktır.”*⁵⁸

Türkiye ve İran arasında özellikle elçiler vasıtasıyla kurulan ilişkilere yansıyan olumlu hava hız kesmeden devam etti. 14 Temmuz 1922’de Azerbaycan elçisi İbrahim Abilof tarafından yeni atanan İran Elçisi Mümtaz-üd Devlet’in onuruna bir ziyafet verildi.⁵⁹ Bu ziyafette konuşan Gazi Mustafa Kemal, şu sözleri dile getirdi: *“İran devleti İstanbul’da bir elçi bulundururken Ankara’ya da Mümtaz-üd Devle Hazretlerini görevlendirmekle dünyada oluşan uyanışa katılımını göstermiş olmaktadır. Bizim için İran hükümetinin gerçek temsilcisi Mümtaz-üd Devle hazretleridir. Bu açıdan artık İstanbul’da bulunan elçinin sıfat ve yetkilerinin yok hükmünde olduğundan kuşku duymamak gerekir. İran milletinin bağımsızlığına pek düşkün olduğunu ve yüzyıllardan beri bunu gerçekleştirmeye çalıştığını hepimiz biliriz. İran’a gerek kuzeyden gerek güneyden artık yabancı etki ve söz geçerliliğinin gelmemekte olduğunu İran’ın saygıdeğer temsilcisinin ağızından işitmiş olmaktan oldukça kıvançlıyım.”*⁶⁰

23 Temmuz 1922’de Rus Elçisi Aralof’un, Keçiören’deki elçilikte Büyük Millet Meclisi üyeleri onuruna düzenlediği şölende Azerbaycan Elçisi Abilof, Afganistan Elçisi Sultan Ahmet Han, Meclis Başkanı Adnan Bey, İran Elçisi Mümtaz-üd Devlet ve gazeteci Aka Gündüz birer konuşma yaparak Doğu milletleri arasındaki birlik ve beraberliği övdüler.⁶¹ Afyon’un alınmasına istinaden de Afganistan ve İran Elçileri, 27 Ağustos 1922 tarihinde Başbakan Rauf Bey ile yaptıkları görüşmede zaferden duydukları memnuniyeti ifade ettiler.⁶²

Batı Cephesi’nde Yunanlılara karşı kazanılan 30 Ağustos Zaferi ülke içinde olduğu kadar dışarda da büyük bir heyecan ve sevinç yarattı. Zaferin ardından 19 Eylül 1922’de İran Dışişleri Bakanı Kıvamussaltana Mirza Ahmet Han, zaferi tebrik eden bir mesajı Türkiye Dışişleri’ne iletti. İran’ın Ankara Elçiliği tarafından iletilen telgrafta, Türk zaferinin İran’da büyük bir coşku ve memnuniyet meydana getirdiği belirtilmekteydi.⁶³

22 Ekim 1922’de ise İran Harbiye Bakanı Rıza Han’ın Emir Subayı Salar Nizam Han başkanlığındaki bir kurul Ankara’ya geldi. Salar Nizam Han, 23 Ekim 1922’de, bütün Türklerin kalbini minnettar bırakacak bir beyanatta bulundu.⁶⁴ Salar Nizam Han, İran elçisiyle birlikte Gazi Mustafa Kemal’i ziyaret ederek getirdiği mektubu ve hediye olarak iki İran halısını, Timur’a ait, 552 yıl önce yazılmış süslü el yazması bir Kur’anı

58 Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri (1922-1924), 59-60.

59 Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Sakarya, 526.

60 Sadi Borak, *Atatürk’ün Resmi Yayınları Girmemiş Söylev Demeç Yazışma ve Söyleşileri*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1997), 120; Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Sakarya, 526.

61 Sarıhan, 542.

62 Sarıhan, 602.

63 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, Cilt:23, s. 153 Sarıhan, 686.

64 Sarıhan, 770-772; Çetinsaya, “Millî Mücadele’den,” 780-781.

sundu.⁶⁵ Buna karşılık olarak da Gazi Mustafa Kemal, Emir Subayı Muzaffer Bey’le, İran Elçiliği’ne ve Ankara’da bulunan Salar Nizam Han’a bazı armağanlar ile imzalı fotoğrafını yolladı.⁶⁶

İki ülke arasında bu tarz olumlu adımlar atılırken Ankara hükümeti, 7 Kasım 1922’de, Muhittin [Akyüz] Paşa’yı, ilk Tahran büyükelçisi olarak görevlendirdi. 7 Şubat 1923’te Tahran’a varan Muhittin Paşa, İran Şahı Ahmet Şah ile 22 Şubat 1923’te görüştü ve kendisine güven mektubunu sundu.⁶⁷ Muhittin Paşa, Ahmet Şah’a güven mektubunu verdikten sonra yaptığı konuşmada, Türkiye’nin en mühim İslam komşusu bulunan İran Devleti’nin yüce Tanrı’nın yardımıyla sürekli bir biçimde mutluluk ve esenlik içinde bulunması yönünde içten dileklerini yinelemekte, TBMM’nin Saygıdeğer Başkanı Başkomutan Gazi Mareşal Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin saygı dolu duygularını Şah’ın yüce katına sunmaktan onur ve kıvanç duyduğunu belirtmekteydi.⁶⁸

İran Şah’ı da buna karşılık Muhittin Paşa’nın atanmasından dolayı memnuniyetini dile getirmekteydi.⁶⁹ Türkiye ile İran arasında olumlu ilişkiler karşılıklı sürmekte hatta İran Elçisi Mümtaz-üd Devlet başkanlığında Ankara’ya gelen İran Elçilik heyetine karşı Gazi Mustafa Kemal tarafından gösterilen dostane kabulden dolayı İran tarafından Gazi Mustafa Kemal’e teşekkür mesajı iletilmekteydi.⁷⁰ Ancak İran’ın 1922 yılının aralık ayında Ankara’ya devamlı temsilci görevine İstanbul Sefiri Mufahhamuddovle İshak Han’ı atamak istemesi⁷¹ Türkiye-İran arasında kısa süreli bir çatışmaya neden oldu. Çatışmanın temelinde İran’ın, Gazi Mustafa Kemal’e gönderdiği telgrafta, dile getirdiği şu ifadeydi: “*Osmanlı Hükümeti nezdinde Sefirikebir sıfatıyla Prens Muvahhamoddevle’yi takdim ile şerefyyab olurum.*”⁷² Dış İşleri Bakanı Vekili Hüseyin Rauf Bey, Gazi Mustafa Kemal’e yazdığı raporda “*İş bu telgrafnamede mestur olan Osmanlı Hükümeti ünvanı şayanı kabul görülmemekte olup bahs olunan Sefir Muvahhamodevle’nin mülga İstanbul Hükümeti nezdinde icrai vazife eden sefir olduğu anlaşılmaktadır*” demektedir.⁷³ Rauf Bey, bu durumun kabul edilemeyeceğini belirtince “Osmanlı Hükümeti” tabirinin değiştirilip Ankara hükümeti huzurunda sefirin görevlendirilmesi gerektiği İran’a bildirildi. Yapılan görüşmeler sonunda Mümtaz-üd Devlet Ankara’ya sefir olarak atandı.⁷⁴

65 Sarıhan, 794.

66 Sarıhan, 821.

67 Cin, “Türkiye-İran,” 51.

68 İbrahim Erdal, “Atatürk Dönemi (1923-1938) Türk İran İlişkileri ve Sadabat Paktı”, *Karadeniz Araştırmaları* 34, (01.04.2012): 34. 80-81; Cin, “Türkiye-İran,” 51.

69 Cin, 50-51.

70 *Arşiv Belgelerinde Osmanlı-İran İlişkileri*, (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2010), 620.

71 *Arşiv Belgelerinde*, 620.

72 Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar*, 456.

73 Şimşir, 459.

74 Erdal, “Atatürk Dönemi,” 81.

1.2. Diplomatik İlişkileri Sıkıntıya Sokan Olaylar

Millî Mücadele döneminde İran ile kurulan bütün resmi ilişkiler, karşılıklı ziyaretler ve elçi atamaları, doğu ülkelerinin bir araya gelerek ortak bir cephe oluşturma isteklerine rağmen Türkiye ve İran arasındaki ilişkiler soğuk ve mesafeli olmaya devam etmiş, 1926 tarihine kadar dostluk adına bir sonuca bağlanamamıştı. İlişkilerin soğuk, mesafeli ve güvensiz olmasında, yüzyıllarca devam eden Şii ve Sünni çatışması, İttihat ve Terakki'nin de son dönemlerde izlediği Pantürkizm politikası etken olmuştu. Bu bağlamda Birinci Dünya Savaşı esnasında İran'ın tarafsızlık ilanına rağmen Osmanlı'nın Azerbaycan'ı işgal edip burada milliyetçi propagandada bulunmaları İran'ı büyük ölçüde rahatsız etmiş, dolayısıyla bu durum İran'ın etnik bir bölünmeden ve bunu cesaretlendirebilecek bir Türkiye'den kaygı duymasına yol açmıştır.⁷⁵

Nitekim Enver Paşa'nın Bakü'den Berlin'de bulunan bir arkadaşına yazdığı mektupta ifade ettiği şu sözler İran'ın endişelenmesinde haklı bir gerekçe oluşturmaktaydı: "İran'da gerçek bir inkılap için münevverlerden kadro yapmak lazım gelecek. Kabilî, Kaşkarı kurtarabileceğime kanaat getirmeye başladım."⁷⁶

Türkiye ve İran arasında yaşanan diğer bir gerginlik konusu ise savaşın bitimi ile İran'ın Türkiye'nin doğusundaki bazı bölgeleri talep etmesi ile ortaya çıktı. Birinci Dünya Savaşı sona erdikten sonra, yenilen devletlerle yapılacak antlaşmaları belirlemek için Paris'te Ocak 1919'dan Ağustos 1920'ye kadar süren bir barış konferansı toplandı. Savaşı kaybeden devletlerin davet edilmediği konferansa Aralık 1918'de dışişleri bakanını gönderen İran, büyük devletlerden bağımsızlığının tanınmasını ve çatışmaların topraklarında yol açtığı zararın karşılanmasını istese de tarafsız bir devlet olarak konferansa katılması kabul edilmedi.⁷⁷

İran Dışişleri Bakanı Muhaveretül Memalik, İngiliz Başbakanı'na gönderdiği mektupta, sınırları Kars ve Erzurum yakınlarına uzanan toprak taleplerinin görüşülmesini istedi. Ancak İran'ın talep ettiği topraklar, İngilizler tarafından bir Ermeni yurdu olarak düşünülmekte, bu yönde çalışmalar düzenlenmekteydi. Bu yüzden İran'ın talepleri konferansa hâkim devletler tarafından ciddiye alınmadı.⁷⁸ Ancak Türkiye, bu talebi büyük devletler gibi sakin ve rahat bir şekilde karşılamadı, başta basın olmak üzere kamuoyunda büyük bir tepkiyle karşılandı. Basında, "İran, nereleri istiyor?", "İran heyetinin makul olmayan istekleri", şeklinde başlıklar atıldı. İran'ın toprak talebini Süleyman Nazif, "*Vay Brutus, Sen de mi?...*" diyerek sert bir şekilde kınayan bir yazı kaleme aldı.⁷⁹

Türkiye-İran arasında yine geçmişten gelen diğer bir çatışma Kürt aşiretleri konusu olmuştu. İngiltere ve Rusya'nın İran'daki güçlü nüfuzu, İran meşruti hareketi ile bölgede Kürt aşiretleri istedikleri şekilde hareket etme fırsatı buldular. Bu durum

⁷⁵ Oran, *Türk Dış*, 205.

⁷⁶ Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Sakarya, 87.

⁷⁷ Dupont, Jaouen, Verdeil, *Ortadoğu Tarihi*, 238.

⁷⁸ Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü Mondros'tan*, 185.

⁷⁹ Sarıhan, 230-231.

sınırlarında güvenlik açığı oluşturunca Osmanlı kuvvetleri Güney Azerbaycan'a girdi. Buna istinaden Rusya da 1909'da burayı işgal edip bölgeye Rus Kazak birliklerini yerleştirdi. Görünüşte İran Şahına yardım amacıyla bölgeye yerleşen Rusya'nın, Kürt Aşiret Reisi Simko ile iş birliği kurması, Simko'nun İran adına Kotur ve civarında hâkimiyet kurması Osmanlı için ciddi bir problem oluşturdu.⁸⁰

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce İran'da Umiye Gölü'nün batısında yaşayan Şikak Aşireti, 19. yüzyılın sonları ve 20.yüzyılın başında Türk-İran hadiselerinde rol oynamış en önemli Kürt aşireti idi.⁸¹ 1905'te aşiretin lideri olan Simko, bölge dışı aktörlerden destek alıp hareket edince Türkiye ve İran sınırlarında zaten var olan sorun daha çok çözülmez hale dönüştü. Simko ayaklanması süresince Türkiye, Kürt ve Ermeniler konusunda İran'a, İran da Türkmen ve Sünni gruplar konusunda Türkiye karşında zorluklara maruz kaldı ve birbirlerine karşı güvenlerini kaybettiler.⁸²

Çıkarları doğrultusunda hareket eden ve bu noktada dönemin önemli güçleri ile iş birliği kurmaya başlayan Simko, İngiltere-Rusya haricinde İran ve Osmanlı cephesinden bakıldığı zaman da dikkate alınması gereken önemli bir güçtü. Bir yandan gerek siyasi amaçlarına ulaşmak bir yandan askeri bir güç olarak destek almak ve stratejik noktalarında güvenlik sağlamak adına bu aşiretin kullanıldığı anlaşılmaktadır. İran Şahı bu aşireti meşrutiyetçilere karşı kullanırken Osmanlı, Şikak Aşireti'nin desteği ile İran topraklarına girdi ve Mondros'a kadar buradaki ilerleyişine devam etti.⁸³

Birinci Dünya Savaşı boyunca sessiz kalan Simko, 1918 tarihi itibarıyla güçlü bir şekilde tekrar ortaya çıktı ve bölgedeki emellerine ulaşmak adına harekete geçti.⁸⁴ Bu süreç zarfında bölge üzerinde rekabetçi devletlerin çıkar çatışmasından faydalanıp askeri bir güç kazandı.⁸⁵ Bundan sonra İran için bir sorun İngiltere için dikkate alınması gereken bir güç oldu. Simko etkin olduğu zamanlarda Ruslar, Osmanlılar, Ermeniler, Süryaniler ve İranlılar ile bazen ittifak kurmaktan bazen savaşmaktan çekinmedi.⁸⁶ Mondros Mütarekesi ile Osmanlı ordusundan terhis olan ya da kaçan Kürt askerleri ile birleşmesi, Şemdinan topraklarında önemli bir güç olan Şeyh Taha ile ittifakı sınırlarda ciddi bir sıkıntıya neden oldu.⁸⁷

İran ve Osmanlı'nın güçsüz durumu, dışardan müdahale eden devletlerin bölgesel çıkarları, Simko'nun ayaklanması adına elverişli koşullar oluşturmuştu. İngiltere'nin Ermeni ve Nasturiler üzerindeki politikası Simko'nun rahat hareket etmesine neden olmaktaydı. İngiltere'nin izlediği siyasetten rahatsız olan Türkiye'nin verdiği destekle Simko, ayaklanıp Kotor'dan Beher'e uzanan topraklar ve Tebriz-Umumiye hattı üzerinde

80 Fatih Ünal, "Şikak Aşireti ve Reisi Simko Lakaplı İsmail Ağa'nın Faaliyetleri," *Tarih* 44, (2012): 176-177.

81 İbrahim Ethem Atnur, "İsmail Ağa Simko'nun Aşireti, Ailesi ve Reisliğinin İlk Yılları," *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu*, ed. Orhan Kılıç, (Ankara: 9-10 Ocak 2014), 264-265.

82 Özdemir, "Türkiye- İran," 165.

83 Mehmet Kaya, "Simko Ağa İsyanının Türk-İran İlişkileri Üzerindeki Etkileri (1905-1930)," *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* 7, 14, (2017) :205-206.

84 Atnur, "İsmail Ağa," 280.

85 Özdemir, "Türkiye- İran," 175.

86 Kaya, "Simko Ağa," 205-206.

87 Çetinsaya, "Millî Mücadele'den," 772.

hâkimiyet sağladı. Ancak 1920 Şubatında İran'a yenilen Simko, Türkiye sınırına doğru çekildi ve Van yolu ile Türkiye'den silah ve cephane talep etti.⁸⁸ 15. Kolordunun desteğini alarak Nasturiler ile mücadele etti.⁸⁹ Türkiye'nin verdiği bu destekte, İngiltere tarafından desteklenen Ermeni ve Nasturilere karşı Simko'nun denge unsuru olarak bulundurulup sınırları korumak düşüncesi önemli bir etken oluşturmaktaydı.⁹⁰

Kazım Karabekir, Simko'ya verdikleri desteğin nedeni olarak, şunu söylemektedir: “*Simko'yu İngilizlerin elinden aldım ve Rumiye havalisine gelen Ermeni ve Nesturilerle müsadamelerinin muvaffakiyetini ufak tefek yardımlarla temin ederek Van'a karşı mürettep Ermeni ve Nesturi hareketlerini mefluc kıldım... İngilizler ancak Nasturileri; Hakkâri mintakasma ve İran dahilindeki Rumiye'ye yerleştikten sonra de Nesturi ve Ermenileri Van'a saldırtabilirlerdi. Halbuki ben bu ihtimale karşı daha evvel tedbir almıştım. Nahçıvan mintakasma hâkim olmakla Ermenilerin İran'la muvasalasını kestirmiştim. İkincisi, Simko'yu tutarak Rumiye'de melhuz akına karşı emin bir vaziyet aldirmıştım... Herhangi bir tecaviüz başlangıcı halinde derhal Ermenilere taarruzla bu tehlikeyi bertaraf etmek esas plânımdı.*”⁹¹

Türkiye'nin bu tavrını topraklarına yönelik bir tehdit olarak belirten ve bu durumu kınayan İran, Simko'yu yenilgiye uğratınca onunla 1921'de anlaştı ve belli şartlar dâhilinde onu affetme yoluna gitti. Ancak Simko, bu antlaşmaya uymayıp İran'a karşı tekrar harekete geçti.⁹² 1922 yılında Türkiye, Simko'nun İngilizlerle anlaştığı bilgisine ulaşp Simko'ya karşı farklı bir tavır aldı. Keza Elcezire Cephe Kumandanlığı, Revandiz'de Özdemir Bey'e gönderdiği telgrafta, Türkiye, İran ve Irak'ta bir Kürt devleti kurma amacında olan Simko'nun dolandırıcı ve üçkâğıtçı bir adam olduğunu, İngilizler tarafından desteklendiğini ileterek onun güçlenmesine mani olunmasını istedi.⁹³ Türkiye'nin İran sınırlarında baş gösteren karışıklıkları bastırması noktasında sergilediği dostane tavrına İran tarafından teşekkür edildi.⁹⁴

Bu süreçte Türkiye ve İngiltere ekseninde ayakta kalmaya çalışan Simko, İran'da bir hükümet darbesi ile yönetime gelen Rıza Han karşısında yenilgiye uğradı. Bölgede güvenlik ve asayiş sorunu oluşturan aşiretler üzerine yürümeye karar veren Rıza Han, kısa sürede kurduğu modern ordusu ile Simko'yu 1922'de bozguna uğratınca Simko, ailesiyle birlikte Türkiye'ye sığınmak amacıyla harekete geçti.⁹⁵ Gazi Mustafa Kemal, 27 Ağustos 1922 tarihinde Heyeti Vekile Riyaseti'ne ilettiği telgrafta Simko'nun kendilerine sığınması durumunda onu İran'a vermenin Türkiye'nin onur ve şerefine uygun düşmeyeceğini belirtmekteydi.⁹⁶ Bu durumda Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir, Hakkâri Mutasarrıflığına gönderdiği 28 Ağustos 1922 tarihli emirde, “*Simko*

88 Kaya, “Simko Ağa,” 205-206.

89 *Türk İstiklal Harbi*, Doğu, 29.

90 Kaya, “Simko Ağa,” 205-206.

91 Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1960), 82-83, 163, 297.

92 Kaya, “Simko Ağa,” 205-206.

93 Sarihan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Sakarya, 475.

94 *Arşiv Belgelerinde*, 612.

95 Ünal, “Şikak Aşireti,” 196.

96 Cin, “Türkiye-İran,” 44.

kuvvetlerinin silahsızlandırılarak İran'a zarar vermeyecek biçimde sınırdan uzak tutulmasını" istedi.⁹⁷

Simko için harekete geçen İran hükümetinin Bölge Komutanı Emanullah Han, Revaniz'deki Özdemir Bey'e gönderdiği telgrafta Simko'nun iki ülkeye karşı çalışmalarda bulunduğunu bu yüzden Simko'nun kendilerine teslim edilmesini istedi.⁹⁸ Bu gelişmeler üzerine Doğu Cephesi Komutanlığının, Simko üzerine gönderdiği 8.Fırkaya yenilen Simko, Irak topraklarına kaçıp Şeyh Mahmut'tan kendisini korumasını istedi.⁹⁹

Türkiye'nin doğusunda milliyetçi aynı zamanda dini amaçlar edinen Simko'nun faaliyetleri şüphesiz İngiliz çıkarları ile birleştiği takdirde Türkiye'nin geleceği açısından büyük bir soruna neden olabilirdi. 1926'da İran'a karşı tekrar ayaklanıp Dilmen yakınlarında büyük bir yenilgiye uğrayınca Türkiye'ye sunduğu iltica talebi güvenliği sağlanması şartı ile kabul edildi. 1926'da İran ile Türkiye arasında yapılan dostluk antlaşmasına rağmen Türkiye'nin Simko'yu kabul etmesinde dönemin siyasi konjonktürüne bakarak değerlendirmede bulunmak gerekir. Daha önce yaşanan ve şüphesiz Türkiye'yi büyük bir sıkıntıya sokan Şeyh Sait Ayaklanması ve bu süreçte Türkiye'nin hala İran'a güvenmemesi Simko'yu kabul etmesinde önemli bir etkendi. Netice olarak İran tarafından Tebriz'den gönderilen bir yazısı ile bağışlandığı bilgisini alıp harekete geçen Simko, İran askerlerince pusuya düşürülerek 12 arkadaşıyla 18 Temmuz 1930'da öldürüldü.¹⁰⁰

2. Cumhuriyet Döneminde Türkiye-İran İlişkileri

Emperyalist güçlere karşı kazanılan Millî Mücadele hareketini yürüten Ankara hükümeti tarafından Türkiye Cumhuriyeti Devleti kuruldu. Millî Mücadele süreci ve sonrasında imzalanan Lozan Barışı, Türkiye'nin 1923'ten 1932'ye kadar yürüteceği dış politikasının esasını oluşturdu. Türkiye bu süreçte daha çok Lozan'dan kalan sorunların çözümüne öncelik verdiği için dış politikasında devletlerin kendisine karşı yürüttüğü siyasi anlayışa göre bir duruş sergiledi. 1930'lardan sonra artık uluslararası camiada bağımsız bir devlet pozisyonuna ulaşan Türkiye, dış siyasetini barışçıl bir politikaya dayandırdı.¹⁰¹

Cumhuriyet Dönemi Türkiye'si Türkiye-İran ile sınır sorunlarından dolayı samimi ve içtenlikten uzak, mesafeli bir şekilde devam ettirdi. Ancak Türkiye, ilerde daha büyük tehlikelerin önüne geçmek adına İran ile dostluk ilişkileri kurmayı ve İran'ın merkezi siyasi varlığını kendi mevcut siyasi varlığı için gerekli görmekteydi. İran'ın çok uluslu durumu, içerden ve dışardan aldığı baskılar kendisini parçalayabilir, bu da bölgede uzun zamandan beri nüfuz sahibi olan Rus ve İngilizlerin daha etkin bir pozisyon almasına, Türkiye'nin de daha etkili güçler ile komşu olmasına neden olabilirdi.¹⁰²

97 Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Sakarya, 576.

98 Sarıhan, 677.

99 Sarıhan, 749.

100 Kaya, "Simko Ağa," 207-208.

101 Gönübol, Sar, "1919-1938," 92-94.

102 *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, cilt I*, (İstanbul: Kaynak, 1992), 42.

Türkiye-İran ilişkilerinde daha farklı politikaların uygulanıp mevcut ilişkilerin antlaşmalara dönüşmesinde şüphesiz Türkiye’de Gazi Mustafa Kemal’in dış politikada tam bağımsızlığın sağlanması, Türkiye’nin güvenliği esas alınarak hiçbir devletin karşısında olmayan barışçı tutumu doğrultusunda uyguladığı siyaset etkili oldu. Bu yaklaşım karşısında İran Şah’ı Rıza Han’ın da olumlu bir tavır sergilemesi ilişkileri normalleştiren çok önemli bir faktör oldu.¹⁰³ Türkiye’nin gerek sömürgecilere karşı elde ettiği başarı gerek Gazi Mustafa Kemal’in yaptığı köklü reformlar Rıza Han tarafından dikkatle takip edilmekte ve örnek alınmaktaydı. İki ülkenin modern ve çağdaş bir rejim inşa etme çabası Türkiye-İran ilişkilerinde somut bir iyileşme sürecini beraberinde getirdi.¹⁰⁴

İngiltere desteğini alan İran Kazak Komutanı General Rıza Han, 21 Şubat 1921’de Tahran’da stratejik noktaları kontrol altına alıp denetimi ele geçirdi.¹⁰⁵ 21 Şubat darbesi sonunda İran’da başkanlığına İngiliz severliğiyle ün salmış olan gazeteci Seyyid Ziya Tabatabai’nin atandığı yeni bir hükümet kuruldu. Rıza Han da yeni hükümetin Harbiye Nazırı oldu.¹⁰⁶ Türkiye’de Gazi Mustafa Kemal önderliğinde yeni bir yönetim kurulunca, süreci büyük bir dikkatle takip eden Rıza Han da çağdaş batı temelinde bağımsız bir ulus devleti kurmak amacıyla çalışmalara başladı.¹⁰⁷

1923 yılına gelindiğinde ise Rıza Han, hükümete karşı gerçekleştirdiği darbe ile yönetimi ele geçirdi. İran Şahı Ahmet’in yurtdışında olmasından faydalanan Rıza Han, 1925 Ekiminde, Şah Ahmet’i tahtan indirip Kaçar sülalesinin hâkimiyetine son verdi ve resmi anlamda İran’ın başına geçmeyi başarabildi.¹⁰⁸ İran meclisinin onayı ile kendisini Şah ilan eden Rıza Han, gücünü saltanatı boyunca artırdığı ordu ve bürokrasiye dayandırdı. Kurduğu 20.000 kişilik ulusal ordusu ile Simko Ayaklanması gibi vilayetlerde ortaya çıkan ve İran için önemli bir soruna dönüşen isyanı başarılı bir şekilde bastırdı.¹⁰⁹ Asıl amacı, ülkeyi kontrol etmek, güçlendirmek, ülkenin bağımsızlığı için kalkınmasına öncelik vermek, dış müdahalelere karşı ülkeyi modernleştirip güçlü bir ordu kurmak olan Rıza Han, liberal siyasi kurumlara sahip, bir ulus devleti kurdu ve orduyu, ekonomiyi modernleştirip eğitim ve hukukta laik ve çağdaş düzenlemeler gerçekleştirdi.¹¹⁰

Rıza Han, Türkiye’de, ordu destekli laik ve milliyetçi ilkelere bağlı güçlü bir otorite inşa eden ve kararlı bir şekilde devlet güdümlü sanayileşme ve ekonomik kalkınma planı yapan Gazi Mustafa Kemal’i örnek almaktaydı.¹¹¹ Rıza Han, ilmiye sınıfının gücünü kıramasa da eğitim alanında vatanseverlik, milliyetçilik, batıcılık

103 Bayram Bayraktar, “Atatürk’ün Orta Doğu Politikası,” *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (ICANAS) Bildirileri*, cilt II, (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2007), 672.

104 Oran, *Türk Dış*, 357.

105 Lewis, *Ortadoğu*, 401; Axworthy, *İran Aklın*, 272.

106 Abrahamian, *Modern İran*, 85-86; Rıza Kurtuluş, “Rıza Şah Pehlevi,” *İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992), cilt 35: 67.

107 Cin, “Türkiye-İran,” 37.

108 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, (İstanbul: Alkım Yayınları, 2004), 139.

109 Abrahamian, *Modern İran*, 90-92.

110 Gene R. Garthwaite, *İran Tarihi, Pers İmparatorluğu’ndan Günümüze*, (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2011), 18.

111 Axworthy, *İran Aklın*, 276.

düşüncesinin yerleşmesi için büyük çaba sarf edip ekonomik alanda devletin müdahalesi ile çok sayıda işler yaptı.¹¹²

Rıza Han'ın henüz savunma bakanı olduğu süreçte Gazi Mustafa Kemal, 16-17 Ocak 1923'te İzmit Kasrı'nda gazetecilere verdiği mülakatta, İran ile ilişkilerin netleşmediğini, İran'da hâkim ve makul bir hükümetin olmadığını belirtmekteydi. Rıza Han için diktatör diyen Gazi Mustafa Kemal, Rıza Han'ın ülkede meclis kurmak, iyi bir yönetim oluşturmak ve ülkeyi İngiliz güdümünden kurtarmak gibi amaçları olduğunu söylemekteydi. Gazi Mustafa Kemal, Rıza Han hakkında olumsuz bazı fikirlere sahip olsa da kurulacak Türkiye-İran ilişkileri açısından onu önemli görmekteydi. İran ile kurulan sıkı ve samimi ilişkilerin Rıza Han vasıtasıyla olduğunu söyleyen Gazi Mustafa Kemal, Rıza Han'ın kendisine yaverini gönderdiğini, bu yaverin vaktiyle İstanbul'da eğitim görmüş, akıllı bir adam olduğunu belirtti. Yaver ile bazı gizli konuşmalar gerçekleştirdiğini ifade eden Gazi Mustafa Kemal, konuşmasının devamında şu sözleri ifade etmekteydi: "...*Fakat görüldüğüne göre onlar bizden istifade teminine yönelik bir hareket takip ediyorlar. Biz onlara top verelim, cephane verelim ve başka yardımlar yapalım. Buna karşılık her emrimize amade olarak ve icap ederse, Irak harekâtını yapmak için hemen hareket edeceğini söylüyor...*"¹¹³

Gazi Mustafa Kemal, 30 Ocak 1923'te dış ve iç siyaset hakkında Şark gazetesine verdiği beyanatta, şu ifadelerde bulunmaktaydı: "*İran devletiyle henüz bir antlaşma yapmadık. Fakat münasebetimiz çok samimi ve ciddidir. Sefaret heyetimiz yakında ulaşacak. Mevcut dostane münasebetler bu suretle daha geniş cereyanlar alabilecektir.*"¹¹⁴ İran ile ilişkilere büyük önem veren Gazi Mustafa Kemal, mecliste 1 Mart 1923'te yaptığı konuşmada şu ifadeleri kullandı: "*Afgan ve İran gibi kardeş büyük milletlerle aramızda yerleşmiş bulunan samimi ve dostane münasebetleri takviye, en büyük emelimizdir.*"¹¹⁵ Lozan Antlaşması ve yeni Türkiye anayasası ile ilgili Daily Mail gazetesi muhabiri Ward Price'a verdiği demeçte ise şunları söyledi: "*Barişa ulaşıldığı takdirde, bütün memleketlerle dostluk bağlarını kuvvetlendirmek için elimizden geleni yapacağız ve asla birine ya da diğerine karşı peşin hükümlü olmayacağız... Şimdiden Rusya, Afganistan ve İran'la antlaşmalar yaptık. Bu antlaşmalarda diğer devletlerle ciddi ve dostça münasebetlere girmemize mani olacak hiçbir şey yoktur.*"¹¹⁶

Gazi Mustafa Kemal'in yaptığı radikal ve köklü reformlar komşusu İran tarafından yakından takip edilmekte ve İran'da da bu tarz reformların yapılması gerektiği konuşulmaktaydı. Türkiye'de cumhuriyetin ilanı İran'da gündeme gelen, heyecan yaratan ve aydınlar arasında İran'da da uygulanmasına dair kulis yapılan Türk modelinin ilk etkisiydi. Rıza Han, cumhuriyet fikrine olumlu bakmaktaydı.¹¹⁷ Ancak İran'da kamuoyunun liderliğini hala din adamları yapmakta, cumhuriyeti din karşıtı

112 Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 139.

113 Atatürk'ün Bütün Eserleri, (1922-1923), cilt 14, (İstanbul: Kaynak, 2004), 272.

114 Atatürk'ün Bütün Eserleri, (23 Ocak 1923-30 Haziran), cilt 15, (İstanbul: Kaynak, 2005), 43.

115 Atatürk'ün Bütün Eserleri, 177.

116 Atatürk'ün Bütün Eserleri, 190.

117 Oran, Türk Dış, 357; Kurtuluş, "Rıza Şah," 67; Axworthy, İran Aklın, 273.

politika ile özdeşleştirmektedirler.¹¹⁸ İran’da yeni yönetim konusu gündemde iken Türkiye’de hilafetin kaldırılması, İran’da din adamları tarafından hoş karşılanmadı. İranlı muhafazakâr kesim hilafetin kaldırılmasını cumhuriyetin sonucu olarak değerlendirdi ve cumhuriyetin ilanı fikrine şiddetle karşı çıktı. Sonuç olarak Rıza Han da yayınladığı bir bildiri ile cumhuriyetin ilanına karşı olduğunu ifade etmek zorunda kaldı.¹¹⁹

2.1. Diplomatik İlişkiler ve Sınır Sorunu

İran, büyük devlerin etkisi altında olmasına rağmen ekonomik ve ticari kaygılardan dolayı Türkiye ile diplomatik ilişkiler kurmaktaydı. Ancak öte taraftan bölgedeki aşiretleri kullanarak Türkiye’nin sınırlarında sorun yaratmaktaydı. İran’ın bu tutumuna karşılık Türkiye, din ve mezhep birliği olmayan, güçlü devletlerin nüfuzu altında bulunan İran’ın ilerde parçalanabileceği endişesini taşımaktaydı. Bu bağlamda Türkiye, İran ile dostluk ve iş birliği kurmak, dış tehditlere karşı İran ile ortak bir paydada buluşmak amacındaydı.¹²⁰

İran, bu dönemde Türkiye’deki gelişmeleri yakından takip etmekte, bu doğrultuda iletişimler kurmaktaydı. Türkiye’nin Lozan Barış Antlaşması’nı imzalaması da İran’ı yakından ilgilendirmektedir. Bu vesileyle İran hükümeti adına İran Sefiri Mufahhamuddevle, Gazi Mustafa Kemal’e bir tebrik mesajı gönderdi. Gazi Mustafa Kemal de bu mesaja karşılık olarak 7 Ağustos 1923’te ilettiği mektupta, İran hükümeti tarafından gösterilen samimiyet ve dostluğa aynı hissiyat ile iştirak ettiğini belirtti.¹²¹ Rıza Han bu antlaşma vesilesi ile 6 Eylül 1923’de ilettiği telgrafta Türkiye’nin gösterdiği büyük özveri sonucunda imzalanan bu onurlu barıştan ötürü en candan duygu ve düşüncelerini ifade etti.¹²² Bu telgrafta karşılık Gazi Mustafa Kemal ise 15 Eylül 1923’te ilettiği mesajında teşekkür dileklerini şu sözlerle dile getirmektedir:¹²³ “*Tebriklerinize ve temennilerinize bilhassa teşekkür ederim. İran’ın yükselmesi ve refahı ve zatı devletleri gibi mümtaz bir reisin kumandası altında ordusunun ve şevketinin gelişmesi hakkındaki en samimi temennilerimin kabulünü rica ederim.*”

Ekim 1923’te Ahmet Şah tarafından başbakan olarak atanan ve hükümeti kurması için görevlendirilen Rıza Han, Türkiye’ye yeni bir büyükelçi göndermek istedi. 1924 yılının Ocak ayında Türkiye’ye büyükelçi olarak Seyid Tabataba görevlendirildi. 17 Kasım 1924’te Gazi Mustafa Kemal’e güven mektubunu sunan Seyid Tabataba resmen görevine başlamış oldu.¹²⁴ İran Büyükelçisi Mirza Sadek Tabataba’nın güven mektubuna aynı gün verdiği karşılıkta Gazi Mustafa Kemal, Tabataba’nın Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve Türk Milleti ile ilgili gösterdiği içten duygularından ve kalbi alakadan dolayı çok duyulandığını, Tabataba’nın bu göreve gelmesinde etken olan

118 Mansel, *Sultanların İltişamı*, 233.

119 Oran, *Türk Dış*, 357; Kurtuluş, “Rıza Şah,” 67.

120 *Türkiye Cumhuriyeti’nde Ayaklanmalar (1924-1938)*, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1972), 23.

121 *Atatürk’ün Bütün Eserleri, (1 Temmuz 1923- 17 Eylül 1924)*, cilt 16, (İstanbul: Kaynak, Mayıs 2005), 67.

122 Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar*, 519.

123 *Atatürk’ün Bütün Eserleri, (1 Temmuz 1923- 17 Eylül 1924)*, 114; Şimşir, 521.

124 Cin, “Türkiye-İran,” 56.

yüce amaçların gerçekleşmesi konusunda harcayacağı zaman ve çabaların her iki ülke ve milletin siyasi ve ekonomik ilişkileri için çok faydalı sonuçlar vermesini içtenlikle dilediğini söyledikten sonra Tabataba'ye ayrıca bu konuda gerek Türkiye hükümeti gerek kendisi tarafından tam desteğin verileceğini temin etti ve sözlerini “*zatıalî sefiranelerine halisane hoş geldiniz.*” diyerek bitirdi.¹²⁵

7 Ekim 1922’de Tahran Büyükelçisi görevine getirilen Muhittin Paşa’nın yerine 29 Temmuz 1925’te Mahmut Şevket (Esendal) getirildi.¹²⁶ Ancak henüz resmen taç giymemiş olan Rıza Han’ın tam olarak resmi unvanı belli olmadığı için Mahmut Şevket Bey, göreve hemen başlayamadı. Mahmut Şevket için yeni bir itimatname hazırlanması gerekmektedir. Gazi Mustafa Kemal, Mahmut Şevket için itimatnamesi hazırlanıncaya kadar 26 Ocak 1926’da İran Şahı Rıza Pehlevi’ye Mahmut Şevket Bey’in harikulade delege ve büyükelçi olarak İran’da resmen tanınması için bir telgraf gönderdi. Mahmut Şevket, Ocak 1926’da göreve başladı.¹²⁷ Türkiye-İran ilişkilerinde elçiler vasıtasıyla anlaşıldığı üzere iyi ilişkiler kurulmaktaydı. Nitekim TBMM’nin İkinci Dönem Üçüncü Toplanma Yılıni Açış Konuşmasında (1 Kasım 1925), Gazi Mustafa Kemal de bu hususta iyi komşuluk hissiyatının hissedildiğini ve görüldüğünü belirtmekteydi.¹²⁸

Türkiye bu süreçte kurduğu diplomatik ilişkilerde İran’a cumhuriyet yönetimini telkin etmekteydi. Bu bağlamda Gazi Mustafa Kemal, Muhittin Akyüz aracılığıyla bu dileğini Rıza Han’a iletti. Rıza Han ile görüşen Muhittin Bey, Rıza Han’ın bu fikre olumlu baktığını Türkiye’ye iletince doğal olarak Türkiye bu yönde olumlu bir beklentiye girdi. Türkiye aynı isteğini yeni göreve atanan Mahmut Şevket (Esendal) aracılığı ile de Rıza Han’a iletti ve Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla 7 Kasım 1925’te Mahmut Şevket Bey’e verdiği gizli bir önergede Rıza Han’ın şahlık yerine cumhurreisliğini seçmesinin İran’ın menfaatleri için daha elverişli olacağını belirtti. Ancak Rıza Han, 29 Kasım 1925’te Mahmut Şevket Bey’le gerçekleştirdiği görüşmede cumhuriyet ilanının İngilizlerin muhalefetine sebebiyet verdiğini ve kendileri aleyhinde bir tertibata giriştiklerini anladıklarını ayrıca ülke içindeki dini gruptan da sakınmak gerektiğini belirtti. Rıza Han, bu koşullar altında bir cumhuriyet yönetimi kuramayacağını fakat kendi şahlık döneminin de Kaçar dönemine benzemeyeceğini eklemekteydi.¹²⁹

İran’da 12 Aralık’ta toplanan meclisin kararı ile Rıza Han, İran’da şahlık makamına oturdu. Rıza Han’ın ilk işi Kaçar sülalesine son verip Pehlevi hanedanlığını kurması oldu. 27 Aralık 1925’te Mahmut Şevket Bey’i makamında kabul eden Rıza Pehlevi, aslında ülkesinde cumhuriyet yönetimini kurmak istediğini ancak buna kuvveti yetmediğini şah olmak mecburiyetinde kaldığını söyledi.¹³⁰ Türkiye, Rıza Han’ın Şah olmasını olumlu karşıladı, Gazi Mustafa Kemal 5 Ocak 1926’da Rıza Han’ın tahta çıkışına dair şöyle bir mesaj gönderdi:¹³¹ “*Asil İran milletine karşı en samimi*

125 Atatürk’ün Bütün Eserleri, (18 Eylül 1924- 27 Eylül 1925), cilt 17, (İstanbul: Kaynak, Ağustos 2005), 128.

126 Cin, *Türkiye-İran İlişkileri (1923-1938)*, s.56.

127 Atatürk’ün Bütün Eserleri, (27 Eylül 1925- 12 Ekim 1927), cilt 18, (İstanbul: Kaynak, Mart 2006), 146.

128 Atatürk’ün Bütün Eserleri, 101-105.

129 Akgül, “Rıza Han’ın,” 13-14.

130 Oran, *Türk Dış*, 357; Kurtuluş, “Rıza Şah,” 67.

131 Atatürk’ün Bütün Eserleri, (27 Eylül 1925- 12 Ekim 1927), 138.

dostluk hisleriyle mütehassis olarak İran'ın ilerleme ve yenilik yolunda layık olduğu yükselişi temin edecek zaten malumum olan kudretli şahsiyetinizin şahlık makamına çıkışını memnuniyetle karşıladım. Halisane ve büyük ümitlerle tebrik ederim. İran'ın refah ve ikbali ve zatı hümayunlarının saadet ve muvaffakiyeti hakkındaki samimane temennilerimi bu mübarek vesile ile tekrar eylerim."

Rıza Pehlevi, 25 Nisan 1926'da Tahrande Gülistan Sarayında taç giydi.¹³² Taç takma törenine Gazi Mustafa Kemal tarafından bir kurul gönderilip kendisine değerli taşlarla işlenmiş bir kılıç hediye edildi.¹³³ Tören esnasında Gazi Mustafa Kemal'in tebrik yazısı ve armağanını getiren Türk uçaklarının büyüleyici gösterisine yer verdi.¹³⁴ Gazi Mustafa Kemal, Rıza Pehlevi'nin tahta çıkışının yıldönümü nedeniyle 25 Nisan 1927'de tebrik mesajı gönderdi.¹³⁵ İtimatnamesini sunan İran Büyükelçisi Mirza Tabataba'nın nutkuna da cevap olarak şu mesajı kaleme aldı:¹³⁶ "...Her iki millet ve memleket arasında iyi ilişkilerin hayırlı esaslara dayandığı ve dostluk duygularının artarak sağlamlaştığı mutlu bir devrede şahsınızı yanıma büyükelçi ve olağanüstü temsilci olarak yeniden atayan Şehinşah Hazretleri'nin şahsım ve Türkiye Cumhuriyeti hakkında beslediklerini açıklamış olduğunuz yüksek dostluk duygularından ve içtenlikten oldukça duygulandım. Dost ve kardeş İran milleti ile şevketli hükümdarı ilişkin var olan iyi ilişkilerin artırılması ve kuvvetlendirilmesi ve dostluk ilişkilerinin geliştirilmesi ve genişletilmesi hususunda harcamayacağınız zamanda gerek benim ve gerek Cumhuriyet hükümetinin desteğinden emin olmanızı isterim. Yüce hükümdarınızın kişisel mutluluğu ile yüce İran devletinin ilerlemesi ve yükselmesi hususundaki saf ve temiz dileklerimi ifade eder ve bildirirken, şahsınızın üstlendiği büyükelçilik görevinde yüksek başarılar dilerim."

Türkiye-İran arasında kurulan bütün diplomatik çabalara rağmen yabancı devletlerin etkisiyle sınırlarda yaşanan sorunlar iki ülke arasında krizlere neden olmaktaydı. Lozan'da Musul sorunun çözilememesi nedeniyle Türkiye, güneydoğu sınırlarında büyük tehlikelere maruz kalmaktaydı. İngiltere'nin asıl amacı çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğu Musul sayesinde ilerde Türkiye'de iç karışıklık yoluyla Türkiye'yi parçalamaktı.¹³⁷ Ankara hükümeti, Kurtuluş Savaşı yıllarında Musul için Revandiz bölgesindeki Kürt aşiretleri ile iş birliği yapmaya çalışmış, Revandiz'e Elcezire Cephe Komutanı tarafından 1920'de birlikler gönderilmişti.¹³⁸

1924'te Musul meselesinin çözümü için İstanbul'da bir toplantı düzenlendi. Türkiye ve İngiltere, bu toplantıda ortak bir sonuca varamayınca 6 Ağustos 1924'te İngiltere bu konuyu Milletler Cemiyeti'ne götürdü.¹³⁹ İngiltere, Musul konusunda

132 Kurtuluş, "Rıza Şah," 67; Mansel, *Sultanların İltişamı*, 233.

133 Mehmet Okur, "Atatürk Tarafından Yabancı Devlet Başkanlarına Verilen Hediyeler", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu* 33-34(Mayıs- Kasım 2004): 82.

134 Oran, *Türk Dış*, 358

135 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, (27 Eylül 1925- 12 Ekim 1927), 342.

136 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 346.

137 *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)*, 21.

138 Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, (Ankara: Yurt Yayınları, 1981), 110-111.

139 *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları I*, 113

amaçlarına ulaşmak adına 7 Ağustos 1924'te Hakkâri bölgesindeki Nasturileri, ayaklandırdı.¹⁴⁰ Bir yandan da bölgedeki Kürt aşiretleri arasında bağımsızlık fikrini yayarak bölgede karışıklık çıkarmaya çalıştı.¹⁴¹ Türkiye, ayaklanmayı etkisiz kılmak adına Revandez'deki Kürt önderi Şeyh Mahmut ile işbirliği kurmayı ayaklanmayı bastırmak için de Simko'dan faydalanmayı planlamıştı. Türkiye, bu plan doğrultusunda 8. Fırka Komutanı Süleyman Sabri'yi harekete geçirdi. Yaklaşık iki hafta süren askerî harekâtta sonra Nasturiler çekilse de Türkiye ulaşmaya çalıştığı siyasi amaçlara ulaşamadı.¹⁴²

Bu ayaklanmanın hemen ardından ortaya çıkan Şeyh Sait İsyanı, Türkiye'yi sınırları özellikle Musul konusunda zor duruma düşürdü.¹⁴³ Ayaklanma bastırıldıktan sonra Milletler Cemiyeti, 16 Aralık 1925'te İngiltere lehine karar aldı ve Musul Irak'a bırakıldı.¹⁴⁴ İngiltere'ye savaş açacak durumda olmayan Türkiye, sınırlarını emperyalist güçlerin amaçlarından korumak adına¹⁴⁵ antlaşma yapmaya karar verdi. 5 Haziran 1926'da "Hudut ve Münasebeti Hasenei Hemcivari Muahedenamesi" yani Sınır ve İyi Komşuluk (Musul) Antlaşması İngiltere, Türkiye ve Irak arasında imzalandı. Bu antlaşma ile Türkiye ve Irak sınırı kesinleşmiş, iki ülke ile iş birliğinin temeli atılmış gerek İngiltere gerek Batılı devletlerin Türkiye ile ilişkilerinde olumlu bir hava yaratılmıştır.¹⁴⁶

Türkiye, var olan siyasi konjonktürde, İngiltere ile yaşadığı Musul sorunu, İtalya'da Mussolini yönetiminin topraklarında emelleri olduğuna dair kuşkuları, sınırlarında var olan sıkıntılar nedeniyle gerek doğu gerek batılı ülkelerle dayanışma ve iş birliği kurmak amacındaydı. Batılı güçler tarafından yalnız bırakılan Sovyet Rusya ile çıkarları örtüşen Türkiye Cumhuriyeti arasında 17 Aralık 1925'te Dostluk ve Tarafsızlık (Saldırmazlık) Antlaşması yapıldı.¹⁴⁷

Bu koşullar altında Türkiye ve İran da Tahran'da bir araya geldi. İki ülke kendi aralarında 22 Nisan 1926'da Dostluk ve Güvenlik Antlaşması'nı yaptılar.¹⁴⁸ İlk maddesinde Türkiye ve İran arasında "barış ve dostluk" olacağı, ikinci maddesinde iki ülkeden biri saldırıya uğradığı takdirde öbürünün "tarafsız" kalacağı belirtilmekteydi. Antlaşmanın üçüncü maddesinde geniş anlamı ile "saldırmazlık" yükümlülüğü getirilmekte, dördüncü maddesinde üçüncü bir devletin taraflardan birine karşı düşmanca eylemleri karşısında diğer devletin tarafsızlığın bir gereği olarak düşmanca davranan ülkeye destek ve alet olmamak hükmü getirilmekteydi. Bu madde ile iki devlet de aralarında bir "dayanışma" tesis etmek amacında idi. Antlaşmanın beşinci maddesinde Türkiye ve İran'a, yurtlarında diğer tarafa karşı girişilebilecek düşmanca faaliyetleri önleme yükümlülüğü getirmekte, altıncı maddesinde ise iki devlet de sınırlarda aşiretlerin kanun dışı, faaliyetlerine karşı alınması gereken tedbirleri almayı bir dayanışma olarak öngörmekteydi.¹⁴⁹

140 Bilal N. Şimşir, *Kürtçülük 1787-1923, cilt I*, 2. bs. (İstanbul: Bilgi, Ağustos 2007), 94.

141 *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)*, 27.

142 Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde*, 112

143 Şimşir, *Kürtçülük 1787*, 95.

144 İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, cilt 1, 2. bs. (Ankara: TTKY, 2000), 272; Gönlübol, Sar, "1919-1938," 74.

145 Bilal N. Şimşir, *Kürtçülük 1924- 1999, cilt II*, 2. bs. (İstanbul: Bilgi, Ocak 2009), 31.

146 Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları*, 312; Edip Çelik, *100 Soruda Türkiye'nin Dış Politika Tarihi*, (İstanbul: Gerçek Yayınevi, Haziran 1969), 76.

147 Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları*, 272

148 Uçarol, *Siyasi Tarih*, 572.

149 Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları*, 282

İki devlet arasında imzalanan ilk resmî belge niteliğinde olan bu antlaşmanın esası aslında aşiretlerin sınırlarda sebebiyet verdiği sorunları çözmek, asayiş ve güvenliği sağlamaktır. Daha sonra iki devlet arasında imzalanacak antlaşmalar, bu antlaşmayı temel alacaktır. Doğuda emperyalist tehlikelere karşı bir duruş sergilemekte olan Türkiye, sınırlarını korumak, doğudaki ulusları bir araya getirip ortak bir cephede birleştirmek istemekteydi. Bu bağlamda Türkiye, İran ile imzaladığı antlaşmanın bir benzerinin İran ve Sovyet Rusya arasında imzalanmasını amaçlamaktaydı. Ancak bu süreçte İran ve Rusya arasında Türkiye'nin 1921 antlaşmasıyla Rusya'ya verdiği müdahale hakkından dolayı bir güvensizlik ortamı vardı. Bu sorunu çözmek adına Türkiye harekete geçti. Mahmut Şevket, Rusya'ya gönderildi ancak kendisinin bütün çabalarına rağmen bir güvenlik antlaşması imzalanamadı.¹⁵⁰ Ayrıca İran, 1925'te Türkiye ve Sovyet Rusya arasında imzalanan antlaşmanın iki ülke arasındaki dayanışma maddesi ile kendisine karşı bir cepheye dönüşmesinden endişe etmekteydi. İran bu tehlikeleri ortadan kaldırmak adına Türkiye ile antlaşma yaptı.¹⁵¹

Türkiye ve İran arasında imzalanan antlaşmada, sınırlarda aşiretlerin suç niteliğindeki eylemlerine karşı gerekli önlemlerin alınacağına dair iki ülkenin güvenliği açısından son derece önemli olan bir madde yer almaktaydı. Ancak antlaşmanın bu maddesine rağmen Kürt aşiretlerinin sınırlarda yarattığı sorunlar çözülemedi. Bunda İran'ın 1926 Antlaşması'na rağmen sınırlardaki bu aşiretlere karşı izlediği yumuşak politikası etkili olmaktadır.¹⁵² Türkiye, Kürt aşiretlerinin sorun yaratmasından, Türk birliklerinin müdahalesi esnasında bu aşiretlerin İran'a kaçıp her defasında tekrar örgütlenerek Türk birliklerinin karşısına çıkmasından, aşiretlere yapılan müdahaleler esnasında, sınırların belirsizliği nedeniyle bu konunun İran tarafından sürekli şikâyet konusu haline getirmesinden hoşnutsuzdu.¹⁵³

1926'ya gelindiğinde iki ülke arasında sınır sorunları ve benzer şikâyetler devam etti. Aynı yıl ortaya çıkan Ağrı Ayaklanması bu durumun en bariz göstergesiydi. Bu yüzden Türkiye ve İran, aralarındaki siyasi ve ekonomik bağları güçlendirmek adına 22 Nisan 1926'da yapılan antlaşmaya bir ek protokol hazırladılar.¹⁵⁴ 15 Haziran 1928'de imzalanan bu protokolün birinci maddesiyle, iki ülkeden birinin bir saldırıya maruz kalması halinde, diğer ülke bu savaşı önlemeğe çalışmayı, bunda başarılı olamazsa iki ülkenin ortak menfaatlerine yaraşır bir şekilde durumu yeniden incelemeyi taahhüt etmektedir. Böylece bu madde ile "dayanışma" kavramı bir adım daha ileri götürüldü. Protokol ikinci maddesiyle ise, ekonomik işbirliğini geliştirme amacına yönelikti.¹⁵⁵

1923'te sınır çatışmalarıyla somutlaşan, Simko ve Şeyh Sait isyanları ile artık dikkate alınması gereken bir soruna dönüşen sınır güvenliği Ağrı isyanları ile önemli bir krize neden oldu.¹⁵⁶ Ağrı Ayaklanmaları'nın ilki Mayıs 1926 başlarında, Yusuf Taşo

150 Oran, *Türk Dış*, 361.

151 Akgül, "Rıza Han'ın," 6.

152 Oran, *Türk Dış*, 361-362.

153 Akgül, "Rıza Han'ın," 7.

154 Uçarol, *Siyasi Tarih*, 572; Gönübol, Sar, "1919-1938," 90.

155 Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları*, 283-287.

156 Oran, *Türk Dış*, 361-362.

ve yanındaki bir grup tarafından başlatıldı. 16 Mayıs'ta isyancılar üzerine yürüyen Türk birlikleri ve isyancılar arasındaki çatışma, 17 Haziran'da asilerin yenilgisi ile sonuçlandı. Ancak isyancıların yenildikten sonra İran'a kaçmaları, İran'ın buna göz yumması bu ayaklanmaları kesin bir şekilde sonuçlandırmadı. Bu ayaklanmaların bir daha yaşanmaması adına İran'ın sınırlarda gereken önlemleri alıp aşiretlerin Ağrı Dağı'na geçişinin önüne geçmeliydi. İran'da bulunan önemli aşiretlerin Ağrı Dağı'na geçmemeleri için İran hükümetinin hudut üzerinde gerekli tedbirleri alması gerekmektedir. Türk birlikleri bu bağlamda Türkiye'nin İran ile siyasi ilişkiler kurması gerektiği yönünde Genelkurmay'a bilgi vermektedir.¹⁵⁷

13 Eylül 1927'de başlayan 2.Ağrı Ayaklanması, Türk birlikleri tarafından 20 Eylül 1927'de bastırıldı. Ancak¹⁵⁸ İran hükümetinin sınırları ciddi ve samimi bir şekilde kapatmamış olması yapılan harekâtın yarım ve sonuçsuz kalmasına neden oldu. İsyancılar hududun açık olması nedeniyle kolaylıkla Türk birliklerinin takibinden kurtulmayı başardılar.¹⁵⁹ Ağrı Ayaklanmaları'nın en geniş ve kapsamlı olanı yani 3. Ağrı Ayaklanması, 1930 yılının haziran ayında başladı. Bu ayaklanmada rol oynayanlar Şeyh Sait Ayaklanması'ndan kaçıp kurtulan önemli Kürt öncüleriydi. Bu öncüler 5 Ekim 1927'de bir araya gelip Lübnan'ın Biamedun şehrinde Hoybun isimli bir örgüt meydana getirmişlerdi. Bu örgütün üyelerinden Yüzbaşı İhsan Nuri önderliğinde bir grup Ağrı Dağındaki kamplara katılınca, Ağrı Ayaklanması milliyetçi bir hal aldı ve ayaklanmanın son derece ciddi olduğu anlaşıldı.¹⁶⁰

Dönemin Başbakanı İsmet İnönü, 28 Temmuz 1930'da Ankara Hukuk Mektebi'nin diploma töreninde yaptığı konuşmada Ağrı Ayaklanması'nın siyasi boyutu ve İran'ın bu ayaklanmadaki tutumu hakkında şunları söyledi. Ayaklanmanın siyasi boyutu hakkında İnönü, ayaklanmanın sınır dışında yapay olarak kurulan bazı cemiyetler tarafından gerçekleştiğini ve bu cemiyetlerin amaçlarının siyasi kazanımlar elde etmek olduğunu bunun için de halkı ayaklandırıdıklarını belirtti. İnönü, İran için ise, ülkeler arasında yüksek siyaset, menfaat ya da başka bir düşünce söz konusu olduğunda bazı konularda hoşgörölül bir tutum sergilenebileceğini ancak sınırların güvenliği ve bir ülkenin komşularının iç güvenliğine herhangi bir surette kötü etki yapmak durumunda buna hoşgörü gösterilemeyeceği ve tahammül edilemeyeceğini ifade etti.¹⁶¹

Türkiye bu sorunun çözümünü Ağrı Dağı'nın tümünden kendi hâkimiyetinde olmasında görmektedir. Bu yüzden Türk birlikleri İran sınırları içinde bulunan Küçük Ağrı'yı işgal edip isyanı sona erdirdi. Türkiye, ele geçirdiği dağlık toprağa karşılık tarımsal bir toprağı İran'a verdi ancak İran 1913 İstanbul Protokolü'nde çizilen sınırların geçerli olduğunu bu yüzden bu durumu kabul etmediğini bildirdi.¹⁶² Ağrı Ayaklanması, Türkiye-İran ilişkilerinde ciddi bir gerginlik ortamı yarattı ve sınır güvenliği sorununu

157 *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları I*, 231-236; Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938),168.

158 *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları I*, 291.

159 *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları*, cilt II, (İstanbul: Kaynak, Şubat 1992), 87.

160 Oran, *Türk Dış*, 362.

161 Şimşir, *Kürtçülük 1924*, 320-321.

162 Oran, *Türk Dış*, 361-362.

tekrar gündeme getirdi. 1926 Antlaşması ile sınır sorununa dair konulan madde İran tarafından uygulanmamaktaydı. Türkiye, İsyanı bastırmaya çalıştığı İran, kendisine sığınan isyancıların Türk birliklerince takibine müsaade etmediği gibi isyancıları da teslim etmemekte, bu durumda yeniden silahlanan isyancılar Türk sınırından içeri girmektedir. İran bunun dışında kendisine bu durumla ilgili nota veren Türkiye'ye cevap da vermemektedir.¹⁶³

Bu kırılgan ve nazik ortamda Gazi Mustafa Kemal, devreye girdi. Tahran Büyükelçisi Memduh Şevket Bey'in yerine bu göreve Hüsrev Bey (Gerede) getirildi.

Şevket Bey, Tahran'da başarılı olmakla birlikte Ağrı Ayaklanması esnasında yeni girişimler gerçekleştirmesine rağmen İran ile bir türlü işbirliği sağlayamamıştı.¹⁶⁴ Ayrıca Şevket Bey, 3. Ağrı Ayaklanması esnasında Türk ordusunun İran topraklarına girişini uygun bulmamakla beraber bunu siyasi bir terslik olarak nitelendirmektedir.¹⁶⁵ Bu nedenlerden ötürüdür ki "güvercin" lakaplı Memduh Bey yerine "şahin" lakaplı Hüsrev Bey atandı.¹⁶⁶ Hüsrev Bey'in bu göreve atanmasında, Kurtuluş Savaşı ve devrim zamanlarında Gazi Mustafa Kemal'in yanında yer alması, bu sebebiyetle Gazi Mustafa Kemal'in kendisine çok güvenmesi etkili oldu.¹⁶⁷

Şevket Bey, 29 Temmuz 1930'da Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras) Bey'e istifasını Tahran'dan "...Beş senedir Tahrandaki hükümetimiz siyasetinin tatbikinde ihtiyar ettiğim tarzın İran'da anlaşılamamasından son günlerde istenilmeyen vaziyetler husule gelmekte olduğunu görerek Tahran Büyükelçiliğinden çekilmeyi doğru ve lüzumlu buluyorum..." sözlerini kaleme aldığı bir telgrafla gönderdi.¹⁶⁸

Türkiye, bu kritik ve hassas ortamda Hüsrev Bey'in atanmasını doğru ve yerinde bir karar olarak görmektedir. 24 Temmuz 1930'da Hüsrev Bey, Yalova'da bulunan Gazi Mustafa Kemal ile görüştü. Bu görüşmede Gazi Mustafa Kemal kendisine, şunları söyledi: "...Ortak sınırlar üzerinde ortaya çıkan olaylar beni Rıza Han hakkında asla şüpheye düşürecek mahiyette değildir; zira hatırlarım ki, Pehlevi Hazretleri bu gibi meselelerin ortak faaliyetimizle ortadan kaldırılmasında kuvvetlerimizi teşrik edebileceğimizi de kabul eden samimi dostluk eserleri mahiyetinde sözler söylemiştir. Buna kıyasla Tahran memuriyetiniz Türk ve İran dostluğunun, zaten mevcut olan yüksek ve güçlü temelleri üzerinde âli bi karabet (yakınlık) binası kuracaktır. Zatiâliniz de benim ilk inkılap ve müşkilat arkadaşım olmak itibarı ile, bu nazik vazifenizi başarıyla yerine getireceksiniz; buna emniyetim vardır..!" sözlerini dile getirdi. Aynı gün İsmet İnönü de, Hüsrev Bey'e 24 Temmuz 1930'da verdiği sözlü talimatta "... Binaenaleyh sen İran Hükümeti ile seferber olmuş bir ordumuz arkanda harekete hazır halde konuşacaksınız. Bu ciddi vaziyetin icabına göre davranmak lazımdır."¹⁶⁹

163 Şimşir, *Kürtçülük* 1924, 336.

164 Şimşir, *Kürtçülük II 1924-1999*, s.337.

165 Akgül, *Rıza Han'ın (Rıza Şah Pehlevi) Türkiye Ziyareti*, s.9.

166 Oran, *Türk Dış*, 363.

167 Şimşir, *Kürtçülük* 1924, 343.

168 Şimşir, 338.

169 Şimşir, 340-342.

Gazi Mustafa Kemal, Hüsrev Bey'e veda ederken Türkiye'nin mesajını net olarak, İran ile sınır sorunlarının çözümü, barış ve dostluk siyasetinin başarılı olması olarak belirtti. Hüsrev Bey, 17 Ağustos 1930'da resmen bu göreve atandı.¹⁷⁰ Gazi Mustafa Kemal, 13 Ağustos 1930'da İran Şahı Rıza Pehlevi'ye, Hüsrev Gerede için sunduğu güven mektubunda, şunları söyledi: "...Müşarünileyhin kendisine tevdi edilecek vazâifi Zatı Hümayunlarının da takdir ve tasvibine mazhar olacak ve emniyetimizin bu yeni deliline layık olduğunu isbat edecek bir surette ifa edeceğine kaniim..." Hüsrev Bey, güvenilir, iş bitirici ve tuttuğunu koparan bir kişi olarak tanıtılmaktaydı. Hüsrev Bey de Gazi Mustafa Kemal'in İran ile dostluk ve kardeşliğe dayalı ilişkiler kurmayı arzu ettiği mesajı Rıza Pehlevi'ye sundu. Ardından Rıza Pehlevi ile bir görüşme gerçekleştirdi. Rıza Pehlevi'nin, Gazi Mustafa Kemal'e derin bir hürmet, prestij ve hayranlık duyduğunu, onun muazzam reform ve kalkınma programını kendi kudretleri nispetinde takip etmekte olduğunu, müşterek düşmanlar karşısında aralarındaki dostluğun takviyesini gerekli gördüğünü söyledi.¹⁷¹

2.2. Sınır Sorununun Çözümü

Türkiye, 1931 yılına gelindiğinde dışarıda komşuları ile barış ve dostluk ilişkileri kurmaya içeride kalkınmaya zarar vermeden sıkı ekonomik tedbirler almaya dayalı bir siyaset takip etmekteydi. Daha önce İran ile 1926'da bir antlaşma imzalanmış ancak Kürt aşiretlerinin sınırlardaki faaliyetlerinden dolayı sorunlar devam etmişti. Bu yüzden 9 Nisan 1929'da iki ülke bir araya geldi. Türkiye ve İran gerçekleştirdikleri görüşme sonunda sınırlarda asayiş ve güvenliğin hâkim olması için bir protokol ve beyanname yayınladılar.¹⁷² Bundan sonra Hüsrev Gerede'nin atanması, Gazi Mustafa Kemal ve Rıza Pehlevi'nin karşılıklı iyi niyet, barış ve dostluğa dair mesajları Türkiye ve İran ilişkilerine yeni bir boyut açtı. İki ülke birbiri ardına antlaşmalar yaptılar. İlk etapta 23 Ocak 1932'de Tevfik Rüştü Bey ve İran Dışişleri Bakanı Furugi arasında sınır çizgisinin tespit edilmesine dair "Sınır Hattının Tayinine Dair Antlaşma" ve iki ülkenin problemlerinin çözümüne dair "Uzlaşma, Adli Tesviye ve Hakem Muahedenamesi" olarak iki antlaşma yapıldı. Sınır hattının tespiti ile Ağrı Dağı'nın tümünü Türkiye, Kotur topraklarının bir bölümünü de İran aldı.¹⁷³

Türkiye ve İran arasındaki ilişkiler İran Dışişleri Bakanı Mehmet Han Furugi'nin Ankara'ya gelmesi ile daha olumlu bir hal aldı. Furugi Han ve Tevfik Rüştü Bey arasında 5 Kasım 1932'de Ankara'da, "Türkiye ve İran Arasında Dostluk Muahedenamesi" ve "Güvenlik, Tarafsızlık ve Ekonomi İşbirliği Antlaşması" imzalandı.

Antlaşmanın 1. maddesinde, Türkiye ve İran arasında bozulmaz bir barış ile içtenlikle ve devamlı bir dostluğun olacağı, 2.maddesinde iki ülkenin birbirlerinin

170 Hüsrev Gerede'nin Anıları, Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler, yay. haz. Sami Önal, 5. bs. (İstanbul: Literatür Yayınları, Eylül 2019), 237; Şimşir, 343.

171 Kürtçülük 1924, 345-347; Borak, Atatürk'ün Resmi, 236-237.

172 Soysal, Tarihçeleri ve Açıklamaları, 428.

173 Ahmet Özgiray, "İngiliz Belgeleri Işığında Türk İran Siyasi İlişkileri", Atatürk Araştırma Merkezi XI, 33, (1995): 694; Oran, Türk Dış, 363; Cin, "Türkiye-İran", 79

ülkesindeki diplomasi ve konsolosluk temsilcilerinin en fazla gözetilen devlet kuralından yararlanmaları, 3.maddesinde konsolosluk, ticaret, gümrük gemilerin geliş gidişi ve ikamet etme koşulları konularında yeni akitler gerçekleştirmek maksatları detaylandırılmaktaydı. 2 Aralık 1934'te yürürlüğe giren bu antlaşma ile sınır sorunu kesin olarak çözüldü.¹⁷⁴

Güvenlik, Tarafsızlık ve Ekonomi İş birliği Antlaşması'na gelince, antlaşmanın birinci ve ikinci maddesinde, Türkiye ve İran'a "tarafsızlık", "saldırmazlık" sorumluluğu getirilmekteydi. Antlaşmanın diğer üç maddesinde, Türkiye veya İran'a başka bir devlet ya da devletlerin saldırması halinde saldırıya uğramayan devletin tarafsız kalması, nasıl bir tutum ve tedbir alınacağı açıklanmakta, antlaşmanın altıncı maddesinde ise, Türkiye ve İran kendi aralarında olanaklı en kısa sürede ekonomik dayanışma koşullarını düzenlemek üzere sözleşmişlerdi. Bu antlaşma 14 Temmuz 1935'te yürürlüğe girdi.¹⁷⁵

İki ülke arasında yapılan antlaşmalar doğrultusunda sınır sorunları çözüldünce Bundan sonra ilişkilerin normalleşmemesi için bir engel kalmadı. 1934 yılında İran Şahı Rıza Şah Pehlevi'nin Türkiye'ye ziyareti ile Türkiye-İran ilişkileri hiç olmadığı kadar düzelmeye başladı. Daha önce değindiğimiz üzere aslında Gazi Mustafa Kemal ve Rıza Pehlevi'nin karşılıklı dostluk konusunda hemfikir olmaları bunu karşılıklı verdikleri demeçlerde de belirtmeleri, bu konuda somut adımlar için eylemler gerçekleştireceklerini ifade etmeleri ilişkiler adına olumlu adımlardı. Rıza Pehlevi, Gazi Mustafa Kemal'in Türkiye'ye kazanımlarını takdir etmekle birlikte bu kazanımları ülkesi için bir model olarak görmekte, Türkiye de aslında bundan çok büyük bir memnuniyet duyarak bu yönde çaba sarf etmekteydi.

Rıza Pehlevi, Dışişleri Bakanı ve kalabalık bir heyeti ile 16 Haziran 1934'te Türkiye'ye geldi. İlk önce Gürbulak sınır kapısında Cumhurbaşkanının temsilcisi tarafından karşılanan Rıza Pehlevi, daha sonra Ankara'ya geçti. Burada Gazi Mustafa Kemal tarafından karşılandı.¹⁷⁶ Rıza Pehlevi'nin Türkiye'ye ziyareti dolayısıyla kutlamalar ve ağırlamalar gerçekleştirildi.¹⁷⁷ Ziyaret, ulusal ve uluslararası kamuoyunda büyük bir yankı uyandırdı. Türk basınında bu ziyaret geniş bir yer edindi. Basında, "Şehinşah Hz. Hoşgeldiler, sefalar getirdiler" başlıklı yazılar yazıldı.¹⁷⁸

Gazi Mustafa Kemal, 16 Haziran'da Rıza Pehlevi şerefine Çankaya Köşkü'nde verilen ziyafet sırasında "Büyük dostumuz ve aziz biraderim Şehinşah Hazretleri" diyerek başladığı konuşmasında, bu ziyareti memnuniyetle karşıladığını belirtti. Türkiye-İran ilişkilerinde dostluğun önemine ilişkin, Türkiye ve İran ilişkilerinin geçmişi gözden geçirildiğinde bu iki devletin dostluktan ayrıldıkları zamanların en zor dönemleri yaşadıklarının görüldüğünü ancak iki ülkenin milletlerinin doğal eğilimleri ve yüksek çıkarları gereği olan dostluk bağlarının güçlendikçe, her iki milletin güçlü duruma gelip refaha ulaştığını, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bu gerçeği tamamen anlayarak İran

¹⁷⁴ Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları*, 429-430.

¹⁷⁵ Soysal, 432-433.

¹⁷⁶ Şimşir, *Kürtçülük 1924*, 352.

¹⁷⁷ Özgiray, "İngiliz Belgeleri," 695.

¹⁷⁸ "Şehinşah Hz. Hoşgeldiler, Sefalar Getirdiler," *Cumhuriyet*, 15 Haziran 1934, 1.

dostluğunu siyasetinin en esaslı ilkelerinden biri haline getirdiğini söyledi. Gazi Mustafa Kemal, konuşmasında ayrıca Rıza Pehlevi'nin güçlü idaresi altında komşu ve kardeş memlekette de aynı duygu ve görüşlere değer ve önem verildiğini bunun sonucu olarak sarsılmaz ve silinmez bir Türkiye İran dostluğunun kurulduğunu ifade etti.

Gazi Mustafa Kemal konuşmasının devamında, Rıza Pehlevi şahsında İran'da gerçekleşen bütün ilerlemeleri büyük bir ilgi ve muhabbetle takip ettiklerini, bu ziyaretle Türkiye-İran ilişkilerinde dostluğun bir kat daha arttığını ve bu dostluğun medeniyet, insanlık için sevinilecek bir sonuç olduğunu, tarihin bu günü sadece Türkiye-İran münasebetlerinde değil cihan barışında da sayılı bir gün olarak kaydedileceği sözlerini dile getirdi.¹⁷⁹ Gazi'nin bu konuşmasına karşılık Rıza Pehlevi, öncelikle Türkiye'ye geldiği günden beri kendisine gösterilen ilgi ve alakadan büyük bir memnuniyet duyduğunu ifade etti. Gazi Mustafa Kemal'e "Reisicumhur Hazretleri" diyerek yaptığı konuşmada, devlet idaresini eline aldığı ilk günden itibaren Türkiye ile dostluk gereğini hissettiğini, Türkiye ve İran arasında çok samimi bağların mevcut olduğunu ve bunu bugünkü mesut vesile ile görme imkânı elde ettiğini söyledi. Rıza Pehlevi, konuşmasının devamında *"Ve işin esası o derece sağlamdır ki bu dostluk gelecekte her türlü sarsıntıdan korunaklı bulunacaktır. Komşu ve kardeş iki millet büyük bir güven ve yürekte inancıyla birbiriyle dayanışarak ilerlemeyi sürdürmek uygarlığın genişletilmesine çalışmak ve genel dünya barışına hizmet etmek kutsal görevini yerine getireceklerdir. Aziz kardeşimi yeniden görmeyi çok arzu eder fırsat çıktığında İran'a gelerek bizleri onurlandırmak suretiyle kıvanç vereceklerini ümit ederim..."*¹⁸⁰

Rıza Pehlevi'nin ziyareti, Türkiye'de hükümet başta olmak üzere gerek basın dünyasında gerek halk arasında büyük bir memnuniyet yarattı. Bu memnuniyet şüphesiz iki ülkenin dostluğu ve devam edecek iyi ilişkilerin ülkeye katacaklarına dairdi. Başbakan İsmet İnönü de Rıza Pehlevi'nin ziyaretine dair 18 Haziran 1934'te mecliste yaptığı konuşmada, şu sözleri ifade etti:¹⁸¹ *"... Halkımız her tarafta kendiliğinden duygularımızı ve iki millet arasındaki kardeşliğin yüksek çıkarlarını bilmekte ve inanmakta olup sevgi ve ilgisini göstermektedir. Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri yeni Türkiye devleti için olduğu gibi Şehinşah Hazretleri de yeni İran devletinin bağımsızlık aşkını, soylu duygularını, çalışkanlığını temsil eden büyük bir kişiliktir... Sınır anlaşmazlığı... İki milletin başında bulunan başkanlarının geleceğini gören, büyük millet çıkarlarını gören irade ve dirayetleri ile bu sorun çözüme kavuşmuş oluyor... İktisadi bakımdan birbirimize yakın ve birçok coğrafi ve doğal nedenlerle bağlı bulunuyoruz. İnancımız kuvvetlidir ki bu yeni hava ve yeni dönemin ortaya çıkıp gelişmesi sırasında iktisaden dahi her iki ülke de bundan oldukça yararlanacaktır."*

Rıza Pehlevi, Ankara'da olduğu günlerde büyük bir geçit töreni düzenlendi, 19 Haziran akşamı Halkevinde bir ziyarette bulundu. Bu ziyareti nedeniyle sergilenen Özsoy

179 Yüksel Özgen, ed., *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1925-1938)*, cilt III, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Türk İnkılap Tarihi, 2024), 214; "Gazi Hz.nin Nutukları," *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Haziran 1934, 1.

180 "Gazi Hz.nin Nutukları", 1.

181 *İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları, (1920-1938)*, cilt I, (Ankara: TBMM, Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu 1992), 372-374.

Operası'nı izledi, 20 Haziran'da Ankara'dan ayrıldı. Gazi Mustafa Kemal, Eskişehir-Uşak-Manisa-İzmir-Balıkesir-Çanakkale üzerinden İstanbul'a kadar süren gezide kendisine eşlik etti. Eskişehir'de Hava Okulu, İzmir'de Kız Öğretmen Okulu ve Halkevi ziyaret edildi, askeri birliklerde teftişlerde bulunuldu. 25 Haziran'da Çanakkale'den İstanbul'a geçen Rıza Pehlevi, bir hafta boyunca burada incelemelerde bulunduktan sonra 2 Temmuz'da ülkesine dönmek üzere Trabzon'a hareket etti.¹⁸²

Türkiye'de Gazi Mustafa Kemal iktidarı ve İran'da Rıza Pehlevi iktidarının Türkiye-İran ilişkilerinde bir dönüm noktası olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı'dan Cumhuriyete Türkiye ve İran arasında sınır sorunlarının çözümü iki liderin iktidarı dönemindedir. Ancak coğrafi açıdan merkezde bulunan İran'ın, Türkiye, Irak ve Afganistan ile var olan bu sorunu bölgede hala bir güvenlik açığı oluşturmakta, kalıcı bir barış ortamını olanaksız kılmaktaydı. Bu bağlamda ilk adım Irak hükümetinden geldi. Irak 1930'da İngiltere'den bağımsızlığını kazandıktan sonra 1933'te İran ve Türkiye'ye bir saldırmazlık antlaşması yapılması önerisinde bulunmuştu. Onun bu önerisi Türkiye tarafından olumlu karşılanmıştı. Çünkü 1931 haziran ayında Kral Faysal Türkiye'yi ziyaret etmiş, Başbakan Nuri Said Paşa da Ankara'da siyasal görüşmelerde bulunmuştu. Türkiye ve Irak arasındaki bu olumlu adımların aksine Irak ve İran arasında başta Şattülrap sınır anlaşmazlığı olmak üzere, Sünni-Şii çatışması, Kürtlerin isyana kışkırtılması gibi sorunlar bulunmakta, bu da iki devlet arasında olumlu ilişkiler kurulmasını engellemekteydi.¹⁸³

Irak'ın önerisine Türkiye, ayrı ayrı saldırmazlık antlaşmaları yerine bölgesel bir pakt yapılmasını uygun görerek paktta İngiltere ve Sovyet Rusya'nın da yer alması gerektiği şeklinde bir karşılık verdi.¹⁸⁴ Türkiye, Irak'ın hala İngiltere'den tam anlamıyla bağımsızlığını kazanmadığını, 1929 Protokolü gereği de Türkiye'nin Sovyet Rusya'ya danışmadan böylesi bir antlaşmaya girişemeyeceğini belirtti.¹⁸⁵ Ancak İngiltere ve Sovyet Rusya'nın böylesi bir pakta karşı sorun çıkarmaması üzerine Türkiye, İran ve Irak Cenevre'de bir araya geldi. 2 Ekim 1935'te bu üç devlet arasında bir saldırmazlık antlaşması yapıldı. 8 Temmuz 1937'de bu üç devlete Afganistan da katılınca bu dört devlet arasında Sadabat Paktı imzalandı.¹⁸⁶

Sadabat Paktı, Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşdü Aras, İran Dışişleri Bakanı Sami, Afganistan Dışişleri Bakanı Feiz Muhammed Han ve Irak Dışişleri Bakanı Naci El Asil tarafından imzalandı. Bir giriş ve on maddeden oluşan Paktnin girişinde, dostluk ve iyi ilişkiler kurmak amacıyla olan devletlerin Yakındoğu'da barış ve güvenliği sağlamak bu suretle de genel barışı sağlamak amacıyla hareket ettikleri belirtildi.¹⁸⁷ Antlaşmanın birinci maddesinde tarafların birbirlerinin "iç işlerine karışmayacakları", ikinci maddesinde birbirinin "sınırlarının dokunulmazlığına saygı", üçüncü maddesinde "dayanımlar yapılması", dördüncü ve beşinci maddesinde "saldırmazlık", altıncı

182 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi (1923-1938), cilt III* (Ankara: Bilgi, 1996), 188-189.

183 Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları*, 590.

184 Soysal, 590.

185 Oran, *Türk Dış*, 367.

186 Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, 328-334; Gönlübol, Sar, "1919-1938," 106.

187 Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, 334.

maddesinde bir üçüncü devlete karşı da saldırıya geçilmeyeceği, yedinci maddesinde “birbirlerine karşı kışkırtma ve gizli örgütlere olanak bırakmama” antlaşmanın sekizinci maddesinde ise “Savaşın vazgeçilmesine ilişkin 1928 Briand Kellogg Paktına saygı ve uyuşmazlıkların barışçı yoldan çözümü”, yükümlülükleri getirildi. Antlaşmanın dokuzuncu maddesinde Paktın Milletler Cemiyeti Yasası ile uyum içinde olduğu ortaya konuldu.¹⁸⁸

Sadabat Paktı, Türkiye için Gazi Mustafa Kemal’in dış politikada barışçıl ve güven ortamında, komşuları ile birlikte iyi ilişkiler kurması, ideali doğrultusunda atılan önemli bir adımdı. Bu pakt dolayısıyla İran Şahı Rıza Pehlevi, Gazi Mustafa Kemal’e gönderdiği tebrik mesajında, “*Bundan sonra, çözülmez bir bağla birleşmiş olan memleketlerimiz, samimi ve verimli iş birliklerini barışın hizmetine koyabileceklerdir*” demektedir. Gazi Mustafa Kemal de, “Rıza Pehlevi’ye, “*Memleketlerimizin, sulh idealinde, müşterek bir eseri olan bu misakın (paktın) hepimiz için ve dünya sulhü için kudsî olmasını dilerim*” diye karşılık verdi.¹⁸⁹

Sadabat Paktı, uluslararası barış politikasına saygı çerçevesinde doğu ülkelerinin bir araya gelerek kurduğu bir oluşumu ifade etmekteydi. Doğu ülkeleri batının emperyalist saldırılarına karşı sınırlarını korumak adına ittifak halinde bir oluşumu zorunlu görmüşlerdi.¹⁹⁰

188 Soysal, Tarihçeleri ve Açıklamaları, 591; Çelik, 100 Soruda, 99-100; Gönübol, Sar, “1919-1938,” 107.

189 Şimşir, Atatürk ve Afganistan, 336.

190 Bayraktar, “Atatürk’ün Orta Doğu”, 673.

KAYNAKÇA

1. Araştırma Eserler

- Abrahamian, Ervand. *Modern İran Tarihi*, çev. Dilek Şendil, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2017.
- Armaoğlu, Fahir. *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.
- Armaoğlu, Fahir. *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, İstanbul: Alkım Yayınları, 2004.
- Arşiv Belgelerinde Osmanlı-İran İlişkileri*, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2010.
- Atatürk'ün Bütün Eserleri, (1 Temmuz 1923- 17 Eylül 1924), cilt 16. İstanbul: Kaynak, Mayıs 2005.
- Atatürk'ün Bütün Eserleri, (18 Eylül 1924- 27 Eylül 1925), cilt 17. İstanbul: Kaynak, Ağustos 2005.
- Atatürk'ün Bütün Eserleri, (1920-1921), cilt 10. İstanbul: Kaynak, 2003.
- Atatürk'ün Bütün Eserleri, (1922-1923), cilt 14. İstanbul: Kaynak, 2004.
- Atatürk'ün Bütün Eserleri, (23 Ocak1923-30 Haziran), cilt 15. İstanbul: Kaynak, 2005.
- Atatürk'ün Bütün Eserleri, (27 Eylül 1925- 12 Ekim 1927), cilt 18. İstanbul: Kaynak, Mart 2006.
- Atatürk'ün Bütün Eserleri, (5 Ekim 1921-5 Mayıs 1922), cilt 12, İstanbul: Kaynak, 2004.
- Axworthy, Michael. *İran Aklın İmparatorluğu, Zerdüş'ten Günümüze İran Tarihi*, çev. Özlem Gitmez, İstanbul: Say Yayınları, 2016.
- Borak, Sadi. *Atatürk'ün Resmi Yayınlara Girmemiş Söylev Demeç Yazışma ve Söyleşileri*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1997.
- Bozarslan, Hamit. *Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonundan El-Kaide'ye*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- Çelik, Edip. *100 Soruda Türkiye'nin Dış Politika Tarihi*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, Haziran 1969.

- Dupont, Anne- Laure ve Jaouen Catherine Mayeur ve Verdeil Chantal. *Ortadoğu Tarihi, 19.Yüzyıldan Günümüze*, Çev. Ayşe Meral, Yay. Haz. Taşkın Takış, Ufuk Çoşkun, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2016.
- Garthwaite, Gene R. İran Tarihi, Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2011.
- Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, cilt I. İstanbul: Kaynak, 1992.
- Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, cilt II. İstanbul: Kaynak, Şubat 1992.
- Gönlübol, Mehmet ve Sar, Cem. “1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası” *Olaylarla Türk Dış Politikası*, cilt 1-2, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler, 1937.
- Hopkirk, Peter. İstanbul'un Doğusunda Bitmeyen Oyun, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Bilgin Yayınları, 1995.
- Hüsrev Gerede'nin Anıları, Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler, Yay. Haz. Sami Önal, 5. bs. İstanbul: Literatür Yayınları, Eylül 2019.
- İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları, (1920-1938), cilt 1. Ankara: TBMM, Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu 1992.
- Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz, (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1960),82-83, 163,297.
- Lewis, Bernard. *Modern Ortadoğu Nasıl Kuruldu?*, çev. Doğan Terzi, İstanbul: Kronik Yayınları, 2022.
- Lewis, Bernard. *Ortadoğu*, çev. Selen Y. Kölay, 3. bs. Ankara: Phoenix Yayınları, 2003.
- Mansel, Philip. *Sultanların İltişamı*, çev. Nigar Alemdar, İstanbul: Everest Yayınları, 2010.
- Moazami, Behrooz. İran'da Devlet, Din ve Devrim 1796'dan Bugüne, çev. Bahar Bilgen, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- Oran Baskın, ed. Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980), cilt 1. İstanbul: İletişim, 2001.
- Özgen Yüksel, ed. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1922-1924), cilt II. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Türk İnkılap Tarihi.
- Özgen Yüksel, ed. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1925-1938), cilt III. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Türk İnkılap Tarihi, (2024), 214
- Sarıhan, Zeki. Kurtuluş Savaşı Günlüğü, Sakarya Savaşı'ndan Lozan'ın Açılışına, cilt 4. Ankara: TTKY, 1996.
- Sarıhan, Zeki. Kurtuluş Savaşı Günlüğü, Erzurum Kongresi'nden TBMM'YE, cilt 2. Ankara: TTKY, 1994.

- Sarıhan, Zeki. Kurtuluş Savaşı Günlüğü, Mondros'tan Erzurum Kongresi'ne, cilt 1. Ankara: TTKY, 1993.
- Soysal, İsmail. Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945), cilt 1. 2. bs. Ankara: TTKY, 2000.
- Şimşir, Bilal N. *Atatürk ve Afganistan*, Ankara: TTKY, 2019.
- Şimşir, Bilal N. Kürtçülük 1787-1923, cilt I. 2. bs. İstanbul: Bilgi, Ağustos 2007.
- Şimşir, Bilal N. Kürtçülük 1924- 1999, cilt II. 2. bs. İstanbul: Bilgi, Ocak 2009.
- Şimşir, Bilal N. Atatürk İle Yazışmalar (1920-1923), cilt I, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1981.
- Tuncer, Hüner. *Atatürkçü Dış Politika*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2008.
- Tunçay, Mete. *Türkiye Cumhuriyeti'nde TEK-PARTİ YÖNETİMİ'nin Kurulması (1923-1931)*, Ankara: Yurt Yayınları, 1981
- Turan, Şerafettin. Türk Devrim Tarihi (1923-1938), cilt III. Ankara: Bilgi, 1996.
- Türk İstiklal Harbi, Doğu Cephesi (1919-1921), cilt III. Ankara: Genelkurmay, 1995.
- Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)*, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1972).
- Uçarol, Rifat. *Siyasi Tarih (1789-2001)*, İstanbul: Der Yayınları, 2006.
- Yılmaz Karadeniz, Yılmaz. İran Tarihi (1700-1925). İstanbul: Selenge Yayınları, 2012.

2. Resmi Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi

3. Süreli Yayınlar (Gazete ve Dergiler)

Cumhuriyet

4. Makaleler

- “Gazi Hz.nin Nutukları”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Haziran 1934.
- “Şehinşah Hz. Hoşgeldiler, sefalar getirdiler” *Cumhuriyet*, 15 Haziran 1934.
- Ahmet Özgiray, “İngiliz Belgeleri Işığında Türk İran Siyasi İlişkileri”, Atatürk Araştırma Merkezi XI, 33, (1995) : 176-177.
- Akgül, L.Hilal. “Rıza Han'ın (Rıza Şah Pehlevi) Türkiye Ziyareti”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* 7, (2012):1-42.

- Atnur, İbrahim Ethem. “İsmail Ağa Simko’nun Aşireti, Ailesi ve Reisliğinin İlk Yılları”, *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu*, ed. Orhan Kılıç, (Ankara: 9-10 Ocak 2014), 259-280.
- Bayraktar, Bayram. “Atatürk’ün Orta Doğu Politikası”, *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (ICANAS) Bildirileri*, cilt II, 663-678, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2007, 663-678.
- Çetinsaya, Gökhan. “Milli Mücadele’den Cumhuriyet’e Türk-İran İlişkileri 1919-1925”, *Atatürk Araştırma Merkezi* 16, 48, (2000) :769- 796
- Erdal, İbrahim. “Atatürk Dönemi (1923-1938) Türk İran İlişkileri ve Sadabat Paktı”, *Karadeniz Araştırmaları* 34, (01.04.2012) :77-88.
- Kaya, Mehmet. “Simko Ağa İsyanının Türk-İran İlişkileri Üzerindeki Etkileri (1905-1930)”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 7, 14, (2017) :201-210.
- Kurtuluş, Rıza. “Rıza Şah Pehlevi”, *İslam Ansiklopedisi*, 35, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992, 67.
- Metin, Celal. “Atatürk Döneminde Türkiye-İran İlişkileri”, *Atatürk Ansiklopedisi*, 1: Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, 29. 06. 2021.
- Okur, Mehmet. “Atatürk Tarafından Yabancı Devlet Başkanlarına Verilen Hediyeler”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu* 33-34(Mayıs-Kasım 2004): 79-88.
- Özdemir, Seçil. “Türkiye- İran Sınır Meseleleri: 1913-1939” *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı* 18, 28 (2020): 163-188.
- Ünal, Fatih. “Şikak Aşireti ve Reisi Simko Lakaplı İsmail Ağa’nın Faaliyetleri”, *Tarih* 44, (2012): 169-198.

5. Tezler

- Cin, Barış. “Türkiye-İran İlişkileri (1923-1938)”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2006.
- Kaya, Mehmet. “Türk-İran İlişkileri (1923-1938)”, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.

Extended Abstract

Iran is a geographically, politically, culturally and historically important country with roots in very distant past and has been the homeland of numerous civilizations. Its relation with the Ottoman Empire was generally one of conflict and war due to border disputes, Shia – Sunni sectarian divide and struggle for regional domination. Although, from the second Kasr-ı Şîrîn treaty up to the end of the 19th century, the general character of the relation had turned to one of peace, they remained distant and cold. Following the Mondros Armistice ending World War I, National Struggle had erupted in Anatolia and Mustafa Kemal Atatürk played a dominant role in the beginnings and successful results of the movement, consequently founding the independent Republic of Türkiye.

During the epoch of Mustafa Kemal Atatürk, who pursued a foreign policy based upon the tenets of Türkiye independence and peace, development of relations with neighboring countries and protection of border security through reciprocal treaties were given priority. However, despite all diplomatic contact, Türkiye – Iran relations couldn't be straightened out due to such reasons as predominantly border disputes but also cross-border tribal activity. Even the 22 April 1926 Türkiye – Iran Friendship and Security Treaty didn't bring lasting peace because of the cross-border activities of Kurdish tribes. As a result, Türkiye was left with a large border security problem stemming from tribal activities.

Thanks to the reciprocal endeavors of both countries, on 9 April 1929 a contract between Türkiye and Iran was published in a joint statement aiming to establish border security. By 1931, Türkiye was pursuing a tight domestic economic policy while advocating for a foreign policy absolutely based on peace and friendship. In this vein, in 1932, Türkiye and Iran signed "Dostluk Muahednamesi" and the Treaty of Security, Neutrality and Economic Cooperation, which solved the border disputes. Consequently, relations began to normalize.

The reciprocal goodwill and honest endeavors of Mustafa Kemal Atatürk and Shah Reza Pehlevi of Iran played an important role in the taking of steps leading to the rehabilitation of Türkiye – Iran relations. Once the border disputes were solved as a result of the two leaders' endeavors, other positive developments in the relations of the two countries followed. The magnificent state visit of Shah Reza Pehlevi to Ankara in 1934 was the epitome of friendly relations. The endeavors of the two leaders resulted in the countries of the region to act concordantly in establishing a bloc in order to maintain peace and security. Consequently, the countries in the region signed the treaty called Sa'dâbâd Pact with the aim and intention to establish regional peace and security with joint and coordinated efforts.